

TEFSİR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume:10 Sayı/Issue: 1 Yıl/Year: 2026

Yapay Zekânın Rivayet Ağırlıklı Tefsir Metinlerini Anlama ve Meal Oluşturma Yetkinliği Üzerine*

On the Competence of Artificial Intelligence in Understanding Narration-Based Tafsir Texts and Generating Qur'anic Translations

في شأن كفاءة الذكاء الاصطناعي في فهم نصوص التفسير ذات الطابع الروائي وإنتاج الترجمة التفسيرية (المعنى/المأل)

Tuğba YILDIRIM

Dr. Öğr. Üyesi Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Tefsir Bilim Dalı Asst. Prof. Yozgat Bozok University Faculty of Theology Basic Islamic Sciences

Department of Tafsir

Yozgat/TÜRKİYE

tugba.yildirim@bozok.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0756-4100>

<https://ror.org/04qvdf239>

Atıf / Citation: Yıldırım, Tuğba. “Yapay Zekânın Rivayet Ağırlıklı Tefsir Metinlerini Anlama ve Meal Oluşturma Yetkinliği Üzerine”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Nisan/April, 2026), 305-334.

<https://doi.org/10.31121/tader.1894599>

Bilgi/ Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş/Received: 21/02/2026

Kabul/Accepted: 26/04/2026

Yayın/Publication: 30/04/2026

Etik, Çıkar Çatışması ve Fon Desteği Beyanı/Ethics, Conflict of Interest and Funding Statement

Etik kurallara uyulduğu beyan edilmiştir/It was declared that ethical rules were complied with. Yazar(lar)ın bir çıkar çatışması yoktur ve yazarlar herhangi bir dış fon almamışlardır. The author(s) has no conflict of interest to declare and received no external funding in Support.

İntihal: Tespit edilmemiştir/ No plagiarism detected. (intihal.net).

Lisansüstü Tezlerden Üretilmesi: Üretilmemiştir.

Production from Postgraduate Theses: Not Produced.

Lisans / License

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Yayımcı / Published by Ali KARATAŞ / TÜRKİYE

* Bu çalışma 2-3 Ekim 2025 tarihleri arasında gerçekleştirilen “Dil, Din Düşünce ve Yorum Sempozyumu II (Dijital Çağda Dil, Din, Düşünce ve Ahlakın Evrimi)” başlıklı sempozyumda sözlü olarak sunulan ve özeti basılan bildirinin düzenlenmiş ve geliştirilmiş halidir. Makalenin “Yapay Zekâ Meali” başlıklarında yapay zekâdan istifade edilmiştir.

Öz

Klasik tefsir geleneğinde rivayet merkezli açıklamalara dayanan çok sayıda eser telif edilmiştir. Bu eserlerde âyetlerin lafzî anlamları aktarılmakla birlikte Hz. Peygamber, sahâbe, tâbiûn nakilleri ile sebeb-i nüzûl rivayetleri kullanılarak açıklamaların zenginleştirildiği görülmektedir. Kur'ân'ın anlaşılması bakımından önemli bir ameliye olan meal yazıcılığında rivayet ağırlıklı tefsirlerin de içinde yer aldığı kadim tefsir külliyyatına başvurulmaktadır. Ancak mealler arasında ilgili kaynaklarla çelişen veya ilmî birikim ve usûle uygun olmayan çevirilerin yapıldığı tespit edilmektedir. Bu hususta doğru çeviriye katkı sağlayacak rivayet, dil ve bağlam gibi temel unsurların tamamen ihmal edilmesi veya bu unsurlara yer verildiği halde doğru mananın meale tam olarak yansıtılmaması problemleri ön plana çıkmaktadır. Bu çalışma, yapay zekânın söz konusu sorunların çözümüne katkı sağlayıp sağlamayacağını konu edinmektedir. Rivayet esaslı yorumlar, yapay zekâ ile birlikte ele alınarak dijital meal üretiminin imkânı tartışılacaktır. Örnek âyetler çerçevesinde, tefsirlerdeki açıklamalar veri kümesi halinde ChatGPT'ye yüklenerek âyetlerin anlamlandırılması istenecektir. Bunun sonucunda rivayet ağırlıklı tefsirlerde âyetlerin lafzî anlamlarının yanında dile, yoruma ve bağlama dayalı anlamlarının, yapay zekâ çıktılarında ne ölçüde karşılık bulduğu tespit edilecektir. Çalışmada güncel bir sürüm olması sebebiyle yapay zekânın ChatGPT 5.2 modeli özelinde inceleme yapılmıştır. Rivayet ağırlıklı tefsirlerde anlam tespitine katkı sağlayan Kur'ân, rivayet, Arap dili ve bağlam unsurları çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir. Çalışmada tefsir ve meal kaynaklarının incelenmesi suretiyle doküman analizi ve bu içeriklerin birbiriyle karşılaştırılması suretiyle mukayese yöntemleri ön plana çıkmaktadır. Çalışmanın ulaştığı sonuçlar, yapay zekânın rivayet esaslı tefsirlerden istifade eden meal üretimine sınırlı ve yüzeysel bir katkı sunabildiğini; klasik tefsirlerde yer alan yorum çeşitliliğini yansıtmada ise yetersiz kaldığını ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Yapay Zekâ, ChatGPT, Rivayet Tefsiri, Meal.

Abstract

In the classical tradition of Qur'anic exegesis, numerous works have been produced that rely primarily on narration-based interpretations. These works present the literal meanings of Qur'anic verses while enriching interpretation through reports transmitted from the Prophet Muhammad, his Companions, and the Successors, as well as narrations concerning the occasions of revelation. In the field of Qur'anic translation, which plays a crucial role in conveying the meaning of the Qur'an, scholars frequently consult this classical exegetical corpus, including narration-centered tafsir works. However, it has been observed that some translations contradict these foundational sources or fail to conform to established scholarly principles and methodological standards. Problems such as neglecting transmitted reports, linguistic analysis, and contextual considerations, or failing to reflect intended meanings despite reference to them, have therefore become evident. This study investigates whether artificial intelligence can contribute to addressing these challenges. By examining narration-based interpretations together with artificial intelligence technologies, the feasibility of digital Qur'anic translation production is explored. Focusing on selected verses, exegetical explanations derived from classical tafsir sources are compiled as a structured dataset and uploaded to ChatGPT, which is tasked with generating translations. The study then evaluates the extent to which linguistic, interpretive, and contextual dimensions beyond the literal meaning emphasized in narration-based exegesis are reflected in artificial intelligence outputs. Concentrating on the ChatGPT-5.2 model, the research employs document analysis and a comparative methodology. The findings indicate that artificial intelligence provides a limited and largely superficial contribution to narration-informed translation practices within discussions of digital Qur'anic translation studies.

Keywords: Tafsir, Artificial Intelligence, ChatGPT, Narration-Based Tafsir, Qur'anic Translation.

الخلاصة

في التراث التفسيري الكلاسيكي أُلّف عددٌ كبيرٌ من المصنّفات التي قامت على الشروح المعتمدة على الرواية. ففي هذه المؤلفات لا يقتصر الأمر على نقل المعاني اللغوية الحرفية للآيات، بل تُنثَرى التفسيرات بالاستناد إلى مرويات النبي، وأقوال الصحابة والتابعين، وروايات أسباب النزول. ويُعدّ الرجوع إلى هذا التراث التفسيري العريق، الذي يضمّ التفاسير ذات المنحى الروائي، خطوةً أساسية في عملية كتابة الترجمة التفسيرية (المعروفة بالمآل) للقرآن الكريم، لما لذلك من أثر بالغ في فهم النص القرآني. غير أنّه يُلاحظ في بعض الترجمات وجود تعارض مع المصادر التفسيرية الأصيلة، أو خروج عن الضوابط العلمي والمنهجية المتعارف عليها؛ إذ تبرز مشكلات تتمثل في إهمال العناصر الأساسية المساهمة في تحقيق الترجمة الدقيقة، كالرواية، والدلالة اللغوية، والسياق، أو في عدم القدرة على عكس المعنى الصحيح في الترجمة رغم الاستعانة بهذه العناصر. وتتناول هذه الدراسة بحث مدى إسهام الذكاء الاصطناعي في معالجة هذه الإشكالات. حيث ستناقش إمكانات إنتاج ترجمة رقمية للنص القرآني من خلال دمج التفسيرات المعتمدة على الرواية مع تقنيات الذكاء الاصطناعي. وفي إطار التطبيق العملي، ستحمّل الشروح التفسيرية الواردة في كتب التفسير على هيئة مجموعة بيانات إلى نموذج ChatGPT، ثم يُطلب منه تفسير الآيات المختارة. وبناءً على ذلك، سيُقوّم مدى قدرة مخرجات الذكاء الاصطناعي على تمثّل المعاني اللغوية، والتفسيرية، والسياقية التي أبرزتها التفاسير الروائية. وقد اختير نموذج ChatGPT 5.2 ليكون محور الدراسة لكونه من الإصدارات الحديثة في هذا المجال. ويشمل نطاق البحث العناصر المؤثرة في استنباط المعنى في التفاسير الروائية، وهي: القرآن الكريم، والروايات، واللغة العربية، والسياق. واعتمدت الدراسة منهج تحليل الوثائق من خلال فحص مصادر التفسير والترجمة، إلى جانب المنهج المقارن لمقابلة هذه المحتويات بعضها ببعض. وقد خلصت النتائج إلى أنّ الذكاء الاصطناعي يقدّم إسهامًا محدودًا وسطحياً في إنتاج

ترجمة تستفيد من التفسير القائمة على الرواية، كما يتبين عجزه عن عكس التنوع التفسيري والغنى الدلالي الموجود في التراث التفسيري الكلاسيكي.
الكلمات المفتاحية: التفسير، الذكاء الاصطناعي، ChatGPT، التفسير الرواية، الترجمة التفسيرية (المأل).

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'in doğru bir şekilde anlaşılabilmesi amacıyla kadim dönemlerden itibaren İslâm âlimleri tarafından çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bu çerçevede âyetlerin Kur'ân'ın kendi bütünlüğü içerisinde açıklanıp açıklanmadığına bakılmış, Hz. Peygamber'in açıklamaları temel referans olarak kabul edilmiştir. Kur'ân ve sünnette doğrudan açıklaması bulunmayan âyetlerin anlaşılmasında ise sahâbe ve tâbiûn rivayetlerinden faydalanılmıştır. Bu temel başvuru kaynaklarının yanında esbâb-nüzûl, Arap dili ve bağlam da Kur'ân'ın anlaşılmasına katkıda bulunan önemli unsurlardır. Müfessirler de bilhassa rivayet ağırıklı tefsirlerde âyetlerin anlaşılmasında zikredilen unsurlardan istifade etmişlerdir. Çalışma, rivayet tefsirlerinde Kur'ân, rivayet, Arap dili ve bağlam çerçevesinde anlaşıldığı tespit edilen bazı örnek âyetleri, yapay zekânın anlayabilme ve buna yönelik meal oluşturabilme imkânını konu edinmektedir.

Tefsir çalışmaları bağlamında meallere yönelik sempozyumlar yapılarak bu hususta görülen yanlışlıklar, eksiklikler akademisyenler tarafından tartışılmakta ve tespit edilen problemlerin ortadan kaldırılması, iyileştirilmesi amacıyla çözüm önerileri ortaya konmaktadır.¹ Sempozyumlarda da vurgulandığı üzere meal yazıcılığında tefsir eserlerinde yer alan bilgilerle uygunluk arz etmeyen, ilmî birikim ve usûle uygun olmayan çevirilerin varlığı bu makalenin problemini teşkil etmektedir. Nitekim doğru anlamın ortaya konmasına katkı sağlayan rivayet, dil ve bağlam gibi unsurların ya bütünüyle göz ardı edilmesi ya da bunlardan istifade edilse bile sahih anlamın eksiksiz bir şekilde meallere aktarılamaması önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada, mezkûr problemin çözümünde yapay zekâdan istifade edilip edilemeyeceği hususunu inceleyen bir içerik oluşturulmuştur. Bu bağlamda konuya örneklik teşkil edecek bazı âyetlerin müfessirler tarafından nasıl anlaşıldığı incelenmiştir. Akabinde araştırma kapsamında belirlenen mealler tarafından ilgili âyetlere yaklaşımlar ele alınmış, müfessir yorumları ve değerlendirmeleri doğrultusunda meallerde görülen eksik ve yanlışlıklara dikkat çekilmiştir. Çalışmanın odak noktasını teşkil eden meallerdeki hataların giderilmesi noktasında yapay zekânın rolünü incelemek maksadıyla tefsir metinleri yapay zekâyâ sunulmuştur. Elde edilen veriler doğrultusunda yapay zekânın tefsir metinlerini anlayıp buna yönelik meal oluşturma yetisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Son zamanlarda bilimsel araştırmalarda bir yöntem olarak yapay zekâ araçları ön plana çıkmaktadır. Bilgi edinme, soru sorma, veri analizi, yorumlama, test etme gibi amaçlarla araştırma süreçleri kolaylaştırılmaya çalışılmaktadır. Diğer alanlarda olduğu gibi ilahiyat alanında da yapay zekâ ile ilgili yapılan araştırmalarda artış olmuştur. Yapay zekânın akademik beklentileri karşılayıp karşılayamayacağı, bu hususta kendisinde görülen hatalar ve buna yönelik alınması gereken önlemler İlahiyat alanındaki çalışmaların da odak noktası haline gelmiştir. Bilhassa İslâmî ilimlerde söz konusu araştırmaların, din adına yapılan tespitleri ve analizleri içereceği düşünüldüğünde mevzunun daha hassas halde çalışmayı gerektirdiği âşikardır. Tefsir alanında mealler konusunda ele alınan eksikliklerin yapay zekâ yardımıyla gi-

¹ Son üç yıldır farklı açılardan meallerin ele alındığı sempozyumlar düzenlenmiş ve bu sempozyumda sunulan tebliğler kitap olarak basılarak ilgililerin istifadesine sunulmuştur. bk. Murat Serdar vd. (ed.), *Kur'ân Meâlleri: Sorunlar, Çözüm Önerileri* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2023); Murat Serdar vd. (ed.), *Kur'ân Meâlleri: Sorunlar, Çözüm Önerileri-II -Meâllerde Metodolojik Sorunlar-* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2024); Cahit Karaalp vd. (ed.), *Kur'ân Meâlleri: Sorunlar, Çözüm Önerileri-III -Usûl ve Üslûp Açısından Meâller -* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2025).

derilmesinin mümkün olup olmadığına yönelik akla gelen soru, çalışmanın hazırlanmasını gerekli kılmıştır. Bu yönüyle makale, toplum nezdinde Kur'ân'ın anlaşılmasında en çok başvurulan kaynaklardan biri olarak meallerin içeriklerinde bulunan hata veya eksikliklerin giderilmesi amacıyla meal içeriklerinin hem daha hızlı hem daha doğru bir şekilde oluşturulmasında yapay zekâdan istifade edilip edilmeyeceğinin tespitini içermesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca mealler konusunda yapılan çalışmalarda, ortaya konan problemlerin çözümüne katkı sağlayacağı düşüncesi, yapay zekâ ile tefsir/meal çalışmalarını biraraya getirmeyi hedefleyen güncel bir araştırma alanına odaklanması, yapay zekânın tefsir metinlerini anlayabilme ve buna yönelik meal oluşturma sınırlarını ele alması çalışmanın önemini desteklemektedir.

Kur'ân ve tefsir alanında yapay zekâ ile ilgili çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalara örnek olarak bir makalede, ChatGPT tarafından sağlanan tefsirlerin doğruluğunu ve uygunluğunu değerlendirme amaçlanmaktadır. Makale, ilgili teknolojilerin sunduğu yorumlarla klasik tefsirlerde müfessirler tarafından ortaya konan yorumları mukayese ederek tespit, değerlendirme ve önerilerde bulunması açısından önem arz etmektedir.² Bir başka çalışmada Yûnus sûresinin 26. ve 89. âyetleriyle Âl-i İmrân sûresinin 130. âyeti ChatGPT yardımıyla dil, bağlam ve tefsir açısından tahlil edilmiştir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, ChatGPT'nin Kur'ân tefsirinde kullanılmasının doğruluğu ve uygulanabilirliği açısından klasik tefsirlerle karşılaştırma yapılması amaçlanmıştır.³ Bu hususta başka bir makalede *adl, rahmet, ilm* kavramlarının farklı sûrelerdeki anlamları ve bağlamsal kullanımları yapay zekâ destekli modeller kullanılarak tahlil edilmiştir. Çalışmada yapay zekânın geleneksel tefsire tamamlayıcı bir araç olarak hizmet edebileceği sonucuna ulaşılmıştır.⁴ Başka bir çalışmada yapay zekânın epistemik kapasitesi, etik sınırları ve yorumlama becerisine yönelik iddialar değerlendirilerek, onun tefsir alanında nasıl ve hangi sınırlar içinde kullanılabileceği ortaya konmuştur. Çalışma yapay zekânın sunmuş olduğu teknik imkânlarla İslâm epistemolojisinin öngördüğü bilgi anlayışı arasındaki farkı ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Çalışmanın ortaya koyduğu sonuç, yapay zekânın bağımsız bir yorum merkezi olamayacağı, sadece yardımcı bir araç olarak görülmesi gerektiği şeklindedir.⁵ Artificial Intelligence (AI) teknolojilerinin Kur'ân yorumu alanındaki mevcut kullanım biçimlerini değerlendiren farklı bir çalışma bulunmaktadır. Yapay zekâ kullanımının sebep olabileceği etik sınırları, riskleri ve İslâmî ilimlerin epistemolojik yapısı üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlayan çalışma, yapay zekânın kontrolsüz kullanımının dinî bilginin tahrif edilmesi gibi önemli sonuçlar doğurabileceğine dikkat çekmesi ve modern teknoloji ile klasik tefsir geleneği arasında teorik ve pratik katkı sağlaması açısından önemlidir.⁶ Kur'ân çevirisini konu edinen bir çalışmada, duygu aktarımının Kur'ân çevirilerinde ne derece korunduğunu tespit etme amaçlanarak AI temelli yöntemlerin bu sürece olan katkısı incelenmiştir. Mevcut çevirilerle Kur'ân metni arasında duygu uyumsuzluklarının bulunduğunu belirten çalışma, bu alanda gelişmiş analiz

² Mahdi Kais Abdulkarim al-Janabi, "Artificial Intelligence in Quranic Exegesis: A Critical Analytical Study of ChatGPT Technology", *QURANICA: International Journal of Quranic Research* 16/2 (Aralık 2024), 112-144.

³ Muhammad Andrean - Mardian Idris Harahap, "Artificial Intelligence and Qur'anic Interpretation: A Critical Comparative Study of ChatGPT and Classical Tafsir", *Al-Fahmu Jurnal Ilmu Al-Qur'an dan Tafsir* 4/2 (Eylül 2025), 658-670.

⁴ Pipin Armita, "Mapping the Contextual Meanings of the Qur'an Using Artificial Intelligence: A Data-Driven Tafsir Approach", *Al-Mashadir: Journal of Quranic Sciences and Tafsir* 1/1 (Temmuz 2025), 11-23.

⁵ Safa Alrumayh, "AI and Qur'anic Interpretation: Exploring the Ethical and Epistemological Boundaries of Artificial Intelligence in Understanding the Qur'an", *Al Furqan: Jurnal Ilmu Al Quran Dan Tafsir* 8/2 (Aralık 2025), 223-239.

⁶ Muhammad Hazim Mohd Azhar vd., "Ethics and Limits of Artificial Intelligence (AI) in Quranic Exegesis According to the Epistemological Framework of Islamic Knowledge", *QURANICA - International Journal of Quranic Research* 17/2 (Eylül 2025), 97-124.

modellerine ihtiyaç duyulduğuna işaret etmektedir.⁷ Yapay zekâ destekli tefsir öğretim modeli amaçlayan farklı bir çalışma bulunmaktadır. Bu hususta DEEP-AI modelini geliştirmeyi esas alan çalışmada, pedagojik olarak yapılandırılmış bu öğretim modelinin İşlâmî eğitimde uygulanabilirliği ortaya konmuştur.⁸ Mâide sûresinin ahkâm âyetleri özelinde çeviri odaklı bir çalışma da göze çarpmaktadır. Bu âyetlerin İngilizce çevirisinde, yapay zekâ ile çevirmenlerin çeviri potansiyelleri mukayese edilmiştir. Çalışmada hız ve tutarlılık açasından yapay zekânın avantajlarından bahsedilirken anlam derinliği hususunda insan kaynaklı çevirilerin daha doğru sonuçlar ortaya koyduğu tespit edilmiştir.⁹

Ülkemizde yapay zekânın tefsir disipliniyle ilişkili olarak konu edinildiği bazı çalışmalar mevcuttur. İlk olarak bu hususta bir kitabın yayınlandığı tespit edilmektedir. Eserde yapay zekâ teknolojilerinin Kur'ân araştırmalarında nasıl kullanılabilereği konusu işlenmiştir. Çalışma, yapay zekânın dini metinleri yorumlama konusundaki imkân ve sınırlılıklarını ele almayı amaçlaması açasından önem arz etmektedir.¹⁰ Aynı yıl yayınlanan bir makalede ChatGPT ve Google Bard gibi yapay zekâ modellerinin tefsir tarihi ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Çalışmada ilgili yapay zekâ modellerinin kendilerine sorulan sorulara verdikleri cevaplar, alanın klasik kaynaklarının içeriğine uygun olup olmadığı karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilerek tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.¹¹ Hadîd sûresi 25. âyet örnekliğinde Kur'ân tefsirinde yapay zekâ kullanımının imkânının ele alındığı bir yüksek lisans tezi de bulunmaktadır. Bu bağlamda tezde, âyette yer alan demirin inzaline yönelik tefsirin, demirle ilgili bilimsel bilgilerin ChatGPT'ye soru yöneltmek suretiyle incelenmesi ve verilen cevapların mevcut kaynaklardaki karşılığını mukayese etme amaçlanmıştır.¹² Yapay zekânın yorum üretme yetkinliği ile tefsir ilminin epistemolojik ve metodolojik dayanaklarını mukayeseli bir biçimde ele almayı hedefleyen bir makale bulunmaktadır. Çalışmada yapay zekânın ortaya koyduğu yorumların hangi düzeyde objektiflik taşıdığının belirlenme gayreti çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.¹³ Tefsir ilmiyle ilişkili olarak Chatgpt-40, Google Gemini Advanced 1.5 Pro ile Microsoft Copilot özelinde inceleme yapan bir makalenin yayınlandığı görülmektedir. Anket yönteminin ön planda olduğu bu çalışmada iki aşamalı bir inceleme yapılmıştır. İlk aşamada tefsir ve yapay zekâ eğilimlerini saptamak üzere öğrencilere anket yapılmıştır. İkinci aşamada ise farklı yapay zekâ uygulamaları mukayese edilmek üzere yapay zekâyâ bazı sorular sorularak onun güvenilirliği ve kullanılabilirliği tespit edilmeye çalışılmıştır.¹⁴ Son olarak başka bir makalede Kur'ân el yazmalarının dijital beşerî bilimler çerçevesinde nasıl ele alındığı incelenmiştir. Çalışma, el yazmalarının dijitalleştirilmesini konu edinmesi, otomatik transkripsiyonunda kullanılan yapay zekâ destekli yazılımları ve bu alanda yürü-

⁷ Kamel Gaanoun - Mohammed Alsuhaibani, "Sentiment preservation in Quran translation with artificial intelligence approach: study in reputable English translation of the Quran", *Humanities and Social Sciences Communications* 12 (Article number: 222).

⁸ Tedi Supriyadi vd., "DEEP-AI Pedagogical Model for Strengthening Al-Qur'an Interpretation Literacy in Islamic Religious Education", *Jurnal Pendidikan Agama Islam* 22/1 (Haziran 2025), 275-294.

⁹ Hussein Fahim Abdalhussein, "Comparative Analysis of AI and Human Translations of Qur'anic Legal Verses in Surah al-Ma'idah", *IJAZ ARABI: Journal of Arabic Learning* 8/1 (şubat 2025), 262-277.

¹⁰ İrfan Kara, *Kur'an Araştırmalarında Yapay Zekâ* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024).

¹¹ Sevim Gelgeç, "Yapay Zekâ Modellerinin Tefsir Tarihi Özelinde İncelenmesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (Aralık 2024), 493-519.

¹² Havva Cebecioğlu, *Hadîd Sûresinin 25. Âyeti Bağlamında Tefsirde Yapay Zekâ Kullanımının İmkânı* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024).

¹³ Nihat Demirkol - İbrahim Akgün, "Yapay Zekâ (YZ) ile Objektif Bir Tefsir Çeşidi Mümkün Mü?", *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 44 (Aralık 2025), 65-96.

¹⁴ Abdullatif Doğru - Esra Hacımüftüoğlu, "Tefsirde Yapay Zeka Uygulamaları: Alan Araştırması ve Chatgpt-40, Google Gemini Advanced 1.5 Pro İle Microsoft Copilot'un Karşılaştırması", *Turkish Studies - Religion* 20/4 (Aralık 2025), 1867-1891.

tülen projeleri değerlendirmesi açısından önem arz etmektedir.¹⁵ Farklı olarak tefsir ilminde yapay zekâyla ilgili online eğitim düzenlenmiştir. Bu eğitimde tefsirle ilgili özel prompt ve veri işleme teknikleri hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Eğitim, klasik tefsir analizleri için özel geliştirilmiş etkili promptları ele alması, GPT ile Arapça tefsir metinlerinden veri çıkarımına yönelik pratik uygulamalar içermesi sebebiyle alana katkı sağlamıştır.¹⁶ Literatürde yer alan mezkûr çalışmalardan farklı olarak bu araştırma, yapay zekânın rivayet ağırlıklı klasik tefsir metinlerini analiz edip bu içerikler doğrultusunda âyetlerin meallerini sunma kapasitesinin tespitini amaçlamaktadır. Bu noktada rivayet tefsirlerinin içeriklerinin meallere yansımada yapay zekânın ne kadar faydalı ve yeterli olabileceği ölçülmek istenmektedir. Makale, muhtevası ve kullandığı yöntem bakımından diğer çalışmalardan ayrılmakta ve bu hususta benzer bir çalışma olmadığı için alana katkı sağlaması beklenmektedir.

Rivayet ağırlıklı tefsirlerde müfessirler tarafından ortaya konan farklı görüşler doğrultusunda âyetlerde tercih edilen manaların genellikle meallere yansıtılmadığı görülmektedir. Çalışmada nihâî amaç bahsedilen bu problemin yapay zekâ desteğiyle çözümlenip çözülemeyeceğini gözler önüne sermektir. Gerek lafzen gerek tefsirî şekilde olsun kendisine sunulan veriler doğrultusunda yapay zekânın, meallerdeki anlam eksikliklerine katkı sağlayıp sağlamayacağı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın amacına uygun olarak makalede üç aşamalı bir yöntemin uygulandığını söylemek mümkündür. Buna göre ilk aşamada rivayet ağırlıklı tefsirlerde Kur'ân'ın Kur'ânla, rivayetle, Arap diliyle ve bağlamla anlaşıldığı tespit edilen âyetler üzerinden inceleme yapılmıştır. İlk olarak âyetin bilhassa rivayet tefsirlerinde müfessirler tarafından nasıl anlaşıldığı, hangi farklı yorumların yer aldığı ve tercih edilen görüşler ele alınarak değerlendirmelerde bulunulmuştur. Burada çalışmanın kapsamını belirlemek adına rivayet ağırlıklı tefsirlerdeki açıklamalar esas alınmıştır. İstifade edilen tefsirler Taberî'nin (öl. 310/923) *Câmi'u'l-beyân*'ı, Sa'lebî'nin (öl. 427/1035) *el-Keşf ve'l-beyân*'ı, Mâverdî'nin (öl. 450/1058) *en-Nüket ve'l-uyûn*'u, Vâhidî'nin (öl. 468/1076) *et-Tefsîrü'l-basî'ti*, Begavî'nin (öl. 516/1122) *Me'âlimü't-tenzîl*'i, İbn Atıyye el-Endelüsî'nin (öl. 541/1147) *el-Muharrerü'l-vecîz*'i, İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 597/1201) *Zâdü'l-mesîr*'i, İbn Kesîr'in (öl. 774/1373) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*'i, Süyûtî'nin (öl. 911/1505) *ed-Dürrü'l-mensûr*'u ve Cemâleddin el-Kasımî'nin (öl. 1866-1914) *Mehâsinü't-te'vîl* eseridir. Ele alınan âyetlerin Kur'ân, rivayet, Arap dili, bağlam unsurları çerçevesinde anlaşıldığının tespiti, kendilerinin konu için seçilmelerinde etkili olmuştur. Bu manada çalışmada incelenen ilk âyet, Hac sûresinin 29. âyetidir. Âyet, muhtevasında yer alan “atîk” kelimesinin Kur'ân'dan başka bir âyetle desteklenen manasının tercih edilmesi açısından çalışmanın ilk başlığına örnek teşkil etmektedir. Kur'ân'ın rivayetle tefsirine örnek olarak ise En'âm sûresinin 82. âyeti çalışmaya konu olmuştur. Nitekim âyette yer alan “zulüm” kelimesinin Hz. Peygamberden nakledilen rivayet sebebiyle şirk manasının tercih edildiği anlaşılmaktadır. Kur'ân'ın Arap diliyle anlaşılmasına örnek olarak ise Kevser sûresinin 1. âyeti seçilmiştir. Bunun sebebi, âyette yer alan “kevser” kelimesinin Arap dilindeki kullanımı dikkate alınarak ilgili anlamın ön plana çıkarıldığı tespit edilmesidir. Son olarak bağlam unsuru göz önünde bulundurulmuş Nahl sûresinin 75. âyeti çalışmaya konu olmuştur. Nitekim âyetin, bir önceki âyetle ilişkisi ön plana çıkarılarak anlaşıldığı tespit edilmiştir. Makalede ele alınan âyetlerde yer alan kelime ve ibarelere dair görüşlerin rivayetlerle desteklenmesi, çalışmada rivayet ağırlıklı tefsirler özelinde inceleme yapılmış olmasının doğal bir sonucudur. Dolayısıyla burada vurgulanması gereken bir husus, tefsirlerde çoğunlukla âyetlerin tek yönlü ola-

¹⁵ Ayşenur Elif Ünal Şahin, “Dijital Beşeri Bilimlerin Kur'an El Yazmalarına Uygulanabilirliği: Yöntemler, Uygulamalar ve Karşılaşılan Sorunlar”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 9/1 (Nisan 2025), 214-231.

¹⁶ <https://x.com/hamzaozen/status/1919075891776503893>

rak açıklanmadığıdır. Örneğin rivayetler muvahecesinde açıklanan bir âyet aynı zamanda Arap dilindeki kullanımıyla ya da başka bir âyetle desteklenerek de açıklanmış olabilir. Seçilen örneklerde de benzer tutumlar bulunmaktadır. Burada ilgili başlıklara örneklik teşkil eden âyetlerin, müfessir tercihlerinde ön plana çıkan unsurun esas alınarak tercih edildiğini söylemek mümkündür. Tefsir eserlerinin incelenmesi ve tahlil edilmesi sûretiyle âyetlere yönelik açıklamalara yer verildiği için çalışmanın bu kısmında metin analizi yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmanın ikinci aşamasında tefsirler açısından değerlendirilen âyetlerin meallere nasıl yansıtıldığı tespit edilmiştir. Müfessirler tarafından yapılan bilhassa farklı yorumların bu meallere lafzen yansıtılıp yansıtılmadığı incelenmiştir. Çalışmada değerlendirmeye tabi tutulan mealler ise Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'ân Dili*'nde yer verdiği meal,¹⁷ Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan mealler,¹⁸ Suud Meali olarak bilinen Türkiye Diyanet Vakfı Meali,¹⁹ Mehmet Yaşar Kandemir, Halit Zavalı, Ümit Şimşek tarafından hazırlanan *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meali*,²⁰ Mustafa İslamoğlu'nun *Hayat Kitabı Kur'ân-ı*²¹ ve Mustafa Öztürk'ün *Kur'ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri'si*'dir.²² Bu meallerin okuyucu tarafından en çok başvurulan mealler arasında olmaları ve Kur'ân yorumunda farklı yaklaşımları yansıtılmaları, çalışmada tercih edilmelerinde etkili olmuştur. Meallerde yer alan görüş ve tercihler karşılaştırıldığı için bu kısımda mukayese yönteminin kullanıldığını söylemek mümkündür.

Son aşamada ise tefsir ve meal açısından incelenen âyetler yapay zekâyâ sunulmuştur. Burada yapay zekâdan iki yönlü bir değerlendirme yapması istenmiştir. İlk olarak herhangi bir tefsir içeriği yüklenmeden âyet mealini yapması daha sonra farklı görüşleri içeren ve birinci aşamada tahlil edildiği belirtilen tefsir içeriklerinden yüklenerek bu doğrultuda meal üretmesi talep edilmiştir. Bu yöntemle amaçlanan, yapay zekâyâ tefsir verileri yüklendikten sonra bu metinleri anlayıp anlamadığının, içeriklerine vakıf olarak bu doğrultuda meal oluşturup oluşturmadığının tespit edilmesidir. Çalışmanın bu kısmında farklı versiyonları bulunan yapay zekâ modelleri arasından ChatGPT-5.2 tercih edilerek incelemeler gerçekleştirilmiştir. Bu sürümün seçilmesinde, güncel bir sürüm olması ve hacimli tefsir metinlerinin analizinde daha verimli sonuçlar sunacağı öngörüsü etkili olmuştur.

Çalışmada kullanılan ChatGPT modelinin hata barındırabileceği ilgili platform tarafından açıkça ifade edilmektedir. Nitekim bu durum çalışmanın zayıf yönü olmaktan ziyade, araştırmanın çıkış noktasını teşkil etmektedir. Çünkü bu çalışma yapay zekânın "hatasızlık" iddiasını test etmeyi değil, rivayet ağırlıklı tefsir metinlerini anlama ve meal oluşturma hususunda nasıl bir performans gösterdiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Öte yandan ChatGPT modelinin, günümüzde yapay zekâ destekli metin üretiminde en yaygın kullanılan modellerden olması çalışmada tercih edilmesinde etkili olmuştur. Sonuç olarak bu çalışma,

¹⁷ M. Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Merve Yayınevi, 2012).

¹⁸ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011); *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020). Bu meâller metin içinde sırasıyla Diyanet İşleri meâli ve Kur'ân Yolu isimleriyle zikredilecektir.

¹⁹ *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali*, çev. Ali Özek vd. (Medine: Kral Fehd Mushaf Basım Kurulu, ts.). Bu meâl metin içinde Diyanet Vakfı meâli olarak zikredilecektir.

²⁰ *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Mehmet Yaşar Kandemir vd. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011). Bu meal metin içinde Yaşar Kandemir meâli olarak ifade edilecektir.

²¹ *Nüzûl Strasına Göre Hayat Kitabı Kur'an: Gerekçeli Meal-Tefsir*, çev. Mustafa İslamoğlu (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015).

²² *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, çev. Mustafa Öztürk (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014).

ChatGPT'nin sınırlılıklarını göz ardı etmeden, yapay zekânın metin tahlili ve üretimi hususunda ne ölçüde işlevsel olabileceğini ortaya koymakta, hem yapay zekâ hem tefsir araştırmaları açısından özgün ve eleştirel katkı sunmaktadır. Bu bağlamda elde edilen bulgular, modelin herhangi bir veri yüklemesi olmaksızın ürettiği mealler ile tefsir verisi yüklendikten sonra ürettiği mealler arasında bazı farklılıkların bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca yapay zekânın tefsir içeriklerine bazen vakıf olup buna yönelik meal oluşturabildiği bazen de bu vukufiyetin yüzeysel kaldığı ve yorum çeşitliliğini tam anlamıyla yansıtamadığı tespit edilmiştir. Bu yönüyle çalışma, yapay zekânın tefsir metinlerini “anlama” ile “metin üretme” kapasitesi arasındaki farkı ortaya koyması açısından literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

1. Kur'ân'ın Kur'ânla Tefsiri

Kur'ân âyetlerinin anlaşılmasında ve yorumlanmasında başvurulan metotlardan biri Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiridir. Bu noktada Hac sûresinin “ ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلِيُؤْتُوا نُذُورَهُمْ وَلِيَطَّوَفُوا بِالْبَيْتِ ”²³ âyeti Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirine örnek olarak seçilmiştir. Zira âyette yer alan “atîk” lafzının rivayet tefsirlerindeki anlamlandırılma serüveni dikkate alındığında söz konusu lafzın en çok tercih edilen manasının Kur'ân'ın Kur'ânla tefsiri kapsamında Âl-i İmrân sûresinin 96. âyetiyle ilişkilendirildiği görülmektedir.

1.1. Rivayet Ağırlıklı Tefsirlerdeki Yorumlar

Tefsirlerde, Hac sûresinin 29. âyetinde yer alan “الْعَتِيقُ” kelimesinin ihtiva ettiği manaya dair âlimlerin farklı görüşleri yer almaktadır. Bir görüşe göre Kâbe'ye “atîk” denilmesinin sebebi, Allah Teâlâ'nın onu zorba hükümdarların tasallutundan kurtarmasıdır.²⁴ Bununla ilgili olarak tefsirlerde Said b. Cübeyr'den nakledilen bir rivayet şu şekildedir:

“Tübba', Kâbe'yi yıkmaya niyetlenmişti. Bu niyetle yola çıktı ve 'Kadîd' denilen yere ulaştığında felç oldu. Nedenini sormak üzere kâhinleri çağırdı. Onlar da kendisine 'Bu Beytin bir Rabbi olduğunu, ona kötü bir kasıtlı yönelenin mutlaka bir musibete uğratılacağını, eğer bu musibetten kurtulmak istiyorsa, Beyt'e zarar vermeye teşebbüs etmemesi gerektiğini' söylediler. Bunun üzerine Tübba', Beyt'e örtü ve derilerden hediyeler takdim etti. Bu, Kâbe'nin ilk defa örtü ile örtüldüğü zamandır. Ayrıca Tübba', orada bin deve kesti, Mekke halkını affetti, onlara iyilik ve ihsanda bulundu. Bu sebeple halka ikramda bulunduğu yer 'المطاب'/el-Metâbîh', atları üstün ve soylu olduğu için bu atlara nispetle atlar 'جِيَاد'/Ciyâd', şehre yakınlaştıkları yer, ordusunun silahlarının sesleri nedeniyle 'كَعْبِقَان'/Ka'ka'an' olarak isimlendirildi.”²⁵

Başka bir görüşe göre Kâbe'nin bu şekilde vasıflanmasının sebebi, kimse tarafından mülk edinilememesidir. Mücahid'den nakledilen hiçkimsenin onda bir hakkının olmadığına

²³ el-Hac 22/29.

²⁴ Mezkur görüş, İbn Abbas (öl. 68/687-88), İbnü'z-Zübeyr (öl. 73/692), Mücâhid (öl. 103/721) ve Katâde'ye (öl. 117/735) nisbet edilmektedir. bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Câmi' u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, nşr. Mahmud Muhammed Şakir (Mekke: Dârü't-Terbiye ve't-Türâs, ts.), 18/614-615; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdi, *Tefsîrü'l-Mâverdi/en-Nüket ve'l-'uyûn*, nşr. İbn Abdilmaksud (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 4/21; Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-Basît* (Riyad: İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi, Araştırma ve Yayın Dairesi, 1430), 15/374; Ebü Muhammed el-Ferrâ el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cuma Damiriyye (Dârü Tîbe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1417/1997), 5/382; Ebü Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422), 4/119; Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, nşr. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422), 3/234-235; Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Şihâbiddin Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemsüddin (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 5/368; Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 6/41; Muhammed Cemâlüddin b. Muhammed el-Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, nşr. Muhammed Bâsil (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418), 7/243.

²⁵ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Salebi, *el-Kesf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1422/2002), 7/20.

yönelik rivayet bu görüşü destekler mahiyettedir.²⁶ Zeccâc'dan (öl. 311/923) nakledilen bir görüşe göre ise “tufan günlerinde sel içinde kalmaktan korunmuş” olduğu belirtilmek üzere Kâbe “atîk” olarak vasıflanmıştır.²⁷ Bu görüşte Kâbe'nin kaldırılmış olmakla birlikte yerinin muhafaza edildiği vurgulanmaktadır.²⁸

Kabe'nin “atîk” olarak nitelendirilmesi onun kadîm olması ile ilişkilendirilmektedir.²⁹ İbn Zeyd'den nakledilen bu görüşün dayanağı, Âl-i İmrân sûresinin “إِنَّ أَوَّلَ نَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِنَكَّةَ”³⁰ âyetidir. Nitekim burada Kâbe'nin ilk ev olduğu belirtilmektedir. Bu görüş Arap kullanımıyla da desteklenmektedir. Arapların “atîk kılıç” veya “atîk dinar” ile bunların eski, kadîm olduklarını kastettikleri ifade edilir.³¹ Arapların kullanımını dikkate alarak, onların “atîk at” ifadesiyle üstün ve asil atı kastettiklerini belirterek bu âyette de Kâbe'nin şerefli ve üstün olması sebebiyle “atîk” olarak nitelendiği söylemi, konu ile ilgili zikredilen görüşlerdendir.³²

Rivayet tefsirlerinde ilgili âyetteki “atîk” kelimesinin ifade ettiği mana konusunda 5 farklı görüşün olduğunu söylemek mümkündür. Zikredilen ilk üç görüş kapsamında yapılan açıklamalardan “atîk” kelimesinin “kurtulmuş/kurtarılmış” anlamında olduğu görülmektedir. Bu mana doğrultusunda Kâbe; zorbalardan tasallutundan, insanların mülkiyetinden ve tufandan kurtarılmıştır.³³ Bu anlamlardan üçüncü görüş yani “tufandan kurtarılmış” manası Kur'ân'daki başka bir âyetle de desteklenmektedir. Kur'ân âyetiyle mananın desteklendiği diğer görüş, kelimenin “kadîm, eski” manasıdır. Bu mana farklı olarak Arap kullanımından örnek verilerek de teyit edilmektedir. Son görüş³⁴ ise sadece Arap dili dayanak gösterilerek kelimenin “şerefli, üstün” manasında olduğunu belirtmektedir. Zikredilen görüşlerin her birinin doğru olma ihtimalinin bulunduğu ifade edilmekle birlikte, “atîk” kelimesinin “kadîm, eski” anlamına geldiğini belirten görüşün daha kapsamlı olduğu belirtilmektedir.³⁵ Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri açısından değerlendirildiğinde, “atîk” kelimesine verilen hem “tufandan kurtarılmış” hem de “kadîm, eski” anlamlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte, kelimenin “kadîm, eski” anlamına geldiğini savunan görüşün, öncelikli olarak Âl-i İmrân sûresinin 96. âyetiyle desteklenmesiyle birlikte, ayrıca Arap dili verileriyle temellendirilmesi ve müfessirler tarafından da en kapsamlı görüş olarak nitelendirilmesi, söz konusu yorumun önceliğini ve doğruluğunu destekleyen önemli bir husus olarak değerlendirilebilir.

1.2. Meallerdeki Yaklaşımlar

Meallerde, Hac sûresinin 29. âyetindeki Beyt kelimesini niteleyen “atîk” kelimesinin anlamıyla ilgili farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Bazı mealler “atîk” kelimesini hiç anlamlandırmadan, ibareyi “Beytü'l-atîk” şeklinde yansıtmakta ve âyete “Sonra kirlerini gi-

²⁶ İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, 4/119; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 3/235; İbn Kesîr, *Tefsîr-ül-Kur'ânî'l-azîm*, 5/368.

²⁷ Bu görüşün Said b. Cübeyr (öl. 94/713) ve İkrime'ye (öl. 105/723) ait olduğu ifade edilmektedir. bk. Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 6/41.

²⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/615; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 4/21; Vâhidî, *et-Tefsîr-ül-Basît*, 15/375-376; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 5/382; İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, 4/119.

²⁹ İbn Kesîr, *Tefsîr-ül-Kur'ânî'l-azîm*, 5/368; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 6/41.

³⁰ Âl-i İmrân 3/96.

³¹ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 5/382.

³² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/615; Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-beyân*, 7/20.

³³ Vâhidî, *et-Tefsîr-ül-Basît*, 15/376.

³⁴ Vâhidî Arapların “atîk at” kullanımından yola çıkarak, “atîk” kelimesine “asil, soylu, değerli” gibi anlamların verilmesini doğru bulmamaktadır. Çünkü ona göre, at yarışta öne geçtiğinde veya öne geçip kazandığında “عتقت الفرس” denir. Buna göre buradaki “atîk” kelimesinden kasıt “hızı koşan, yarış kazanan” manasındadır. Bu anlam ise Kâbe için uygun değildir. Bk. Vâhidî, *et-Tefsîr-ül-Basît*, 15/376.

³⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/615.

derip temizlesinler. Adaklarını yerine getirsinler. Beyt-i Atik'i (Kâbe) tavaf etsinler." manasını vermektedirler.³⁶ Bu tutum ibarenin bir bütün olarak Kâbe manasına geldiği izlenimini uyandırmakta olup, uygun gözükmemektedir. Aynı tutumun sergilendiği başka bir mealde ise "atik" kelimesinin ifade ettiği manalar dipnotta açıklanmaktadır. Buna göre kelimenin, Kur'ândaki açıklamalar esas alındığında "Kâbe'nin ilk mabed olduğu", hadisteki açıklamalara göre ise "azat olunmuşluk" anlamını ihtiva ettiği bildirilmektedir.³⁷ Bu yaklaşım bir öncekine göre nisbeten daha doğru gözükmektedir. Çünkü dipnot olarak da verilse kelimenin ihtiva ettiği anlamlara değinilmesi okuyucuyu yönlendirir mahiyettedir. Tefsirlerde aktarılan görüşlerden atik lafzını *kadim*, *eski* manasında kabul edenlerin görüşlerini manaya yansıtan bir meal de bulunmaktadır. Bu manada âyetin mealinde ilgili yerin "...o Kadim Evi (Kâbe)/ o Eski Evi (Kâbe) tavaf etsinler/Kadîm Mabedi" şeklinde çevrildiği görülmektedir.³⁸ Farklı olarak bu kısım, ifade ettiği manaya dair bir önceki başlıkta zikri geçen ilk üç görüşü destekler mahiyette "...Özgürlük Evi..." şeklinde de çevrilmiştir. Bu mealde Allah Rasûlü'nden gelen rivayetler dikkate alınarak böyle bir anlamın tercih edildiği dipnotta açıklama olarak verilmiştir.³⁹

"Atik" kelimesiyle ilgili mealler incelendiğinde, kelimenin Arapça formunda olduğu gibi yansıtılmasının yanı sıra meal yazarlarının tercihine göre anlamlandırıldığı söylemek mümkündür. Tefsirlerdeki tüm görüşler dikkate alındığında, atik kelimesine "kurtarılmış, özgür, eski/kadim, değerli/saygın" anlamlarının verilerek bunun meallere yansıtılması mümkün gözükmektedir. Bununla birlikte, daha önce de belirtildiği üzere "eski/kadim" anlamının öncelikli olarak başka bir âyetle desteklenmesiyle birlikte Arap dili verileriyle de açıklanması ve kapsamlı bir mana olarak değerlendirilmesi, meallerde yalnızca bu anlamın tercih edilmesi için yeterli kabul edilebilir. Bu durumda âyete "*Sonra kalan hac fillerini tamamlayıp temizlesinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadîm evi tavaf etsinler*" şeklinde bir meal vermek mümkündür. Bu mananın tercih edilmesi durumunda kelimenin diğer anlamlarına da ayrıca dipnotta işaret etmek daha doğru ve tamamlayıcı bir yaklaşım olacaktır.

1.3. Yapay Zekâ Meali

Hac sûresinin 29. âyeti bağlamında incelenen tefsirlerin neredeyse çoğunda zikredilen görüşlere yer verildiği görülmektedir. Bu bağlamda ilk olarak herhangi bir veri yüklemeyen yapay zekâdan Hac sûresinin 29. âyetinin mealini yapması istenmiştir. Akabinde çalışmada tahlil edilen rivayet tefsirlerindeki ilgili içerikler yapay zekâyâ yüklenerek buna göre meal oluşturması istenmiştir. Bu şekilde yapay zekânın tefsir metinlerini anlayıp anlamadığı, tefsirlerdeki farklı görüşleri değerlendirerek buna göre âyete anlam verip veremediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu örnekte, incelenen tefsirlerin hepsinde âyetteki atik kelimesine dair farklı görüşlere yer verildiği için ikinci aşamada tefsir içeriklerinin toplu bir şekilde yapay zekâyâ yüklendiğini belirtmek gerekmektedir.

Resim 1: "Hac sûresinin 29. âyetinin mealini ver" promptuna ChatGPT 5.2 modelinin verdiği yanıt şu şekildedir:⁴⁰

³⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/69; *Kur'an'ı Kerim Meâli*, 366.

³⁷ *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, 2/1168.

³⁸ *Kur'an Yolu Meali*, 351; *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali*, 335; *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 382.

³⁹ *Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'an*, 678.

⁴⁰ Chatgpt, "Chat GPT 5.2" (Erişim 13 Ocak 2026). bk. <https://chatgpt.com/share/69d33c89-dc40-8393-9599-2493fb54a977>

ChatGPT 5.2

↑ P

Hac sûresinin 29. âyetinin mealini ver

Hac Sûresi 29. âyet (22/29) meali:

"Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atik'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler."

Resim 2: "Bu tefsirlerdeki açıklamalara göre Hac sûresinin 29. âyetinin mealini ver" promptuna ChatGPT 5.2 modelinin verdiği yanıt şu şekildedir:⁴¹

ChatGPT 5.2

فَجَبَّتْ (٥٨) (٥٩).

وليس يحسن هذا المعنى في البيت

Bu tefsirlerdeki açıklamalara göre Hac sûresinin 29. âyetinin mealini ver

Verdiğiniz rivayet ağırlıklı tefsir malzemesi (özellikle Taberî ve benzeri kaynaklarda zikredilen görüşler) dikkate alındığında, "الْبَيْتُ الْعَتِيقُ" ifadesi şu anlam katmanlarıyla öne çıkmaktadır:

- Allah'ın evi zorbalardan korunmuş (müstâğni/"azat edilmiş") bir mekândır
- Hiç kimsenin mülkiyetine geçmemiştir
- Kadîm ve ilk kurulan ibadet evidir

Bu anlamlar birlikte değerlendirildiğinde âyetin meali şu şekilde verilebilir:

"Sonra kirlerini (ihram yasaklarından arınmalarını) gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve (Allah'ın, zorbalardan koruduğu, kimsenin mülkü olmayan, kadîm) Beyt-i Atik'i tavaf etsinler."

Herhangi bir tefsir içeriği yüklenmeden Hac sûresinin 29. âyetinin meali istendiğinde, GPT'nin atık kelimesini Beyt-i Atik (Kâbe) şeklinde yansıttığı anlaşılmaktadır. Burada Diyanet İşleri ve Elmalılı meallerinde tespit edilen tutumun aynısı görülmektedir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi bu yaklaşım, âyetteki "الْبَيْتُ الْعَتِيقُ" ibaresini bir bütün olarak değerlendirdiği ve hususî olarak atık lafzının ifade ettiği manaları yansıtmadığı için eksik bir değerlendirme olarak görülmektedir. İkinci aşamada atık kelimesinin ifade ettiği tüm farklı anlamlara ve buna yönelik ihtilafa değindiği tespit edilen Taberî'nin *Câmi'ul-beyân*, Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-beyân*, Mâverî'nin *en-Nüket ve'l-uyûn*, Vâhidî'nin *et-Tefsîrül-basît* eserlerinden ilgili kısımlar GPT'ye yüklenmiştir.⁴² Bu açıklamalara göre âyetin meali istendiğinde ise "atık" kelimesine dair üç farklı manayı tespit ederek bunları anlama yansıtabildiği görülmüştür. Tefsirlerde ise kelimenin manasına dair "zorbalardan tasallatundan kurtarılmış", "kimse tarafından mülk edinilmemiş", "tufandan korunmuş", "kadîm/ eski" ve "şerefli/üstün" olmak üzere 5 farklı görüşün olduğu incelenmişti. Bu bağlamda GPT-5.2'nin atık kelimesini, tefsirlerde yer alan üç görüşe uygun olarak "Allah'ın zorbalardan koruduğu", "kimsenin mülkü olmayan" ve "kadîm" şeklinde nitelediği görülmektedir. Tefsirlerde yer alan, kelimenin

⁴¹ Chatgpt, "Chat GPT 5.2" (Erişim 09 Nisan 2026). bk. <https://chatgpt.com/share/69d6f7a9-716c-8389-9388-9fb6d8d8ca09>

⁴² GPT'ye yüklenen ilgili içerikler için bk. Taberî, *Câmi'ul-beyân*, 18/614-615; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 7/20; Mâverî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 4/21; Vâhidî, *et-Tefsîrül-Basît*, 15/374-376.

“tufandan korunmuş” ve “şerefli/üstün” anlamlarına geldiğine yönelik görüşleri tespit etme ve bunları meale yansıtma hususunda ise eksik kaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca “kadîm/eski” manasının da diğer manalara göre daha öncelikli olduğu bilgisine yönelik herhangi bir açıklamasının olmadığı görülmektedir. Kelimeyi tefsir verisi yüklendiği halde ilk aşamada olduğu gibi Arapça formunda vermemiş olması, kelimenin ihtiva ettiği birden fazla anlama ulaşabilmesi ve bunları meale yansıtabilmesi ise GPT’nin takdir edilmesi gereken yönlerini teşkil etmektedir.

2. Kur’ân’ın Rivayetle Tefsiri

Kur’ân’ın anlaşılabilmesi için Hz. Peygamber, sahabe ve tâbiûndan nakledilen görüşlerin kayda değer olduğu muhakkaktır. Kur’ân muhtevasında açıklaması bulunmayan bir âyetin veya bu âyette bulunan bir kelimenin ya da ibarenin bu rivayetlerle açıklandığı görülmektedir. Çalışmada Hz. Peygamber tarafından nakledilen görüşler doğrultusunda anlaşılan âyetlerden biri olarak En’âm sûresinin “الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ”⁴³ âyeti incelenmiştir. Nitekim âyette yer alan “zulüm” kelimesinin ihtiva ettiği anlamın, Hz. Peygamber’in açıklamaları ve müfessirlerin bu doğrultudaki tercihleri dikkate alınarak belirlenmiş olması, söz konusu âyetin konu için seçilmesine sebep olmuştur.

2.1. Rivayet Ağırlıklı Tefsirlerdeki Yorumlar

Klasik tefsir kaynaklarına bakıldığında En’âm sûresinin 82. âyetinde üç farklı mesele hakkında açıklamaların olduğunu söylemek mümkündür. Birinci mesele bu âyetin kimin cevabı olduğu hususudur. Tefsirlerde yer alan bazı görüşlere göre bu âyet, Hz. İbrahim ile Allah’a şirk koşan kimseler arasında geçen tartışmada Allah Teâlâ’nın verdiği bir hükmü içermesi hasebiyle Allah Teâlâ’nın cevabıdır. Çünkü Hz. İbrahim onlara bir önceki âyette “*Allah’ın size haklarında herhangi bir şey bildirmedığı putları O’na ortak koştuktan korkmuyorsunuz da ben sizin Allah’a ortak koştüğünüz şeylerden ne diye korkacakmışım? İki taraftan hangisi daha güvenli durumdadır? Biliyorsanız söyleyin*”⁴⁴ şeklinde bir hitapta bulunmuştu. Allah Teâlâ da bunun üzerine, Allah’a iman edip, iman ve ibadetlerine zulmü yani şirki karıştırmayanların Allah’ın azabından güven içinde olduklarını bildirerek Hz. İbrahim ve kavmi arasındaki hükmü kesinleştirmiştir. Başka bir görüşe göre ilgili âyetteki ifadeler Hz. İbrahim’in kavminin cevabıdır. Bu bağlamda bir önceki âyette Hz. İbrahim’in “hangisi daha güvenlidir” sorusuna, bu âyette belirtildiği üzere “Allah’a iman edip, imanlarına şirk karıştırmayan kimselerin” güvende olmaya daha layık olduğu cevabını vermişlerdir. Her ne kadar böyle bir görüş öne sürülse de Taberî’ye göre bu görüş doğru değildir. Çünkü bu cevaplara göre Hz. İbrahim’in kavminin Allah’a iman etmiş olması icap ederdi. Ancak durumun böyle olmadığı aşikardır. Dolayısıyla Taberî’ye göre Allah Teâlâ âyette, Hz. İbrahim ve kavmi arasında verdiği hükmü bildirmektedir.⁴⁵ Bu husustaki son görüş ise âyetin Hz. İbrahim’in cevabı olduğu yönündedir. Bu durum tıpkı bir âlimin kendi kendine bir soru sorup, bu soruyu cevaplama benzetilmektedir.⁴⁶

Tefsirlerde âyet ile ilgili ele alınan ikinci husus, âyetin kimin hakkında olduğudur. Burada üç farklı görüşün nakledildiği görülmektedir. Bunlardan biri Hz. İbrahim hakkında, di-

⁴³ el-En’âm 6/82.

⁴⁴ el-En’âm 6/81.

⁴⁵ Taberî, *Câmi u’l-beyân*, 11/492-494; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-meşîr*, 2/50.

⁴⁶ *Mâverdi, en-Nüket ve’l-uyûn*, 2/138-139; Vâhidî, *et-Tefsîrü’l-Basît*, 8/254-255.

ğeri ise Medine'ye hicret eden muhacir sahâbîler hakkında olduğudur.⁴⁷ Son görüşe göre ise âyet umûm ifade ettiği için tüm müminleri kapsamaktadır.⁴⁸

Âyette üzerinde durulan son husus zulüm lafzının anlam alanıdır. Kelimenin hangi anlamda olduğuna ilişkin iki ana görüş vardır. Birinci görüşe göre “zulüm” ile kastedilen “şirk” manasıdır. Âyetin nüzûl sebebi olarak zikredilen rivayet de bu manayı destekler mahiyettedir.⁴⁹ Bu rivayete göre, âyet nâzil olunca sahâbîler “İçimizden kim var ki kendisine zulmetmesin?” diye kaygılandılar. Bunun üzerine Allah Rasûlü onların bu endişesini gidererek, âyeti yanlış anladıklarını ve âyette geçen “imanlarına zulüm karıştırmayanlar” ifadesinin “Allah'a ortak koşmayanlar” anlamına geldiğini açıkladı. Ardından “Lokman'ın oğluna yaptığı öğüdü iştmediniz mi? ‘Yavrurum Allah'a şirk koşma. Çünkü şirk büyük bir zulümdür’⁵⁰ demiştir.” buyurdu.⁵¹ Diğer bir görüşe göre burada zulümden kasıt “Allah'ın yapılmasını yasakladığı şeyleri yapmak veya emrettiği şeyleri terk etmektir.” Bu görüşü savunanlar âyetin umûm ifade ettiğini, Allah Teâlâ'nın zulmü, şirk ile sınırlamadığını belirtmektedir.⁵² Benzer bir anlayışla buradaki zulüm kelimesinin anlam itibarıyla bütün zulüm çeşitlerini kapsadığı vurgulanmaktadır.⁵³

Sonuç olarak tefsirlerde âyetteki zulüm kelimesinin şirk manasına geldiğine yönelik açıklamaların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bazı tefsirlerde kelimenin anlamının daha kapsamlı olduğu yönündeki görüşler de eklenmiştir. Görüşler arasında tercih yapan müfessirlerin daha çok birinci manayı destekler mahiyette tutum sergilediklerini söylemek mümkündür. Kelimenin bizatihi Allah Rasûlü tarafından açıklanmış olması, buna yönelik rivayetlerin sahih olması, manayı destekler mahiyette farklı âyetlerin bulunması gibi sebepler bu manayı kabul etmenin gerekçeleri arasında görülmektedir.⁵⁴

2.2. Meallerdeki Yaklaşımlar

En'âm sûresinin 82. âyetinde yer alan “zulüm” kelimesinin manasının meallere nasıl yansıtıldığı incelendiğinde çoğunlukla lafzî bir aktarımla karşılaşılmaktadır. Bu minvalde âyete, kelime farklılıkları olmakla birlikte genel olarak “İman eden ve imanlarına zulüm bulaştırmayanlar, işte onlar güven içindedir ve doğru yolu bulanlar da onlardır.” şeklinde bir mana verildiğini söylemek mümkündür.⁵⁵ Bununla birlikte lafzen aktarılıp metin içi açıklama olarak “zulüm (şirk)” şeklinde de belirtildiği gibi direkt kelimenin ifade ettiği anlam olarak şirkin yazıldığı da görülmektedir.⁵⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan meallerde “zulüm” kelimesi “haksızlık” olarak yansıtılmıştır. Bu durumda âyet meali “İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar var ya, işte güven onlarıdır ve onlar doğru yolu bulanlardır.” şeklinde verilmiştir.⁵⁷ Meallerdeki bu manayla, tefsirlerdeki “zulüm” kelimesinin şirk manası ile sınırlandırılmayacağını, kelimenin umûm içerdiğini ve daha kap-

⁴⁷ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 11/503; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/139.

⁴⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/50.

⁴⁹ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 11/494-502; Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-Basît*, 8/255; İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, 2/315; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/49; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*, 3/263-264. Rivayetin benzerleri için ayrıca bk. Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 3/308-310.

⁵⁰ İlgili âyet şu şekildedir: “وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ”, Lokmân 31/13.

⁵¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, nşr. Mustafa Dib el-Buga (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), “İman”, 22 (No. 32).

⁵² Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 11/502; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/139.

⁵³ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/138.

⁵⁴ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 4/413; Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 13/49.

⁵⁵ Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 4/21.

⁵⁶ *Kur'an'ı Kerim Meâlî*, 149; *Kur'an-ı Kerim Meâlî Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 172.

⁵⁷ *Kur'an Yolu Meâlî*, 146; *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâlî*, 138.

samlı bir anlam ihtiva ettiğini belirten görüşün desteklendiğini söylemek mümkündür. Son olarak kelimeyi lafzen “zulüm” olarak aktardıktan sonra dipnotta ihtiva ettiği “şirk” manasının açıklandığı mealler de bulunmaktadır. Dipnottaki bu açıklamalarda kelime ile ilgili Hz. Peygamber’in rivayetinin, Lokman sûresinin 13. âyetinin ve diğer sûrelerdeki benzer kullanımların yer aldığı görülmektedir.⁵⁸ Sonuç olarak çoğu görüşe göre âyetteki zulüm kelimesine verilen şirk manasını, meal metni içinde yansıtmak doğru bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Bu durumda âyetin mealini “*İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır.*” şeklinde vermek mümkündür.

2.3. Yapay Zekâ Meali

Yapılan incelemeler sonucunda, En’âm sûresinin 82. âyetinde geçen zulüm kelimesine ilişkin olarak bazı tefsirlerin sadece “şirk” anlamına yer verdiği; bazılarının ise bu görüşü aktarmakla birlikte kelimenin daha genel bir anlam ifade ettiğini savunan yaklaşımları da ele aldığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, öncelikle herhangi bir veri yüklemeyen yapay zekâdan En’âm sûresinin 82. âyetinin mealini yapması istenmiştir. Tefsirlerdeki söz konusu yaklaşım farklılığı sebebiyle, Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsiri başlığındaki örnekten farklı olarak tefsir içerikleri yapay zekâyâ iki aşamada yüklenmiştir. İlk aşamada “zulüm” kelimesini yalnızca “şirk” anlamında değerlendiren tefsirlerin verileri sisteme aktarılmış; ikinci aşamada ise kelimenin hem “şirk” hem de daha genel bir anlam taşıdığını savunan tefsirlerin içerikleri yüklenerek yapay zekâdan bu açıklamalar doğrultusunda meal üretmesi talep edilmiştir. Bu yöntemle yapay zekânın tefsirlerde yer alan yorum farklılıklarını tespit edip bunları meale yansıtmaya yetkinliğine sahip olup olmadığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Resim 3: “En’âm sûresinin 82. âyetinin mealini ver” promptuna ChatGPT 5.2 modelinin verdiği yanıt şu şekildedir:⁵⁹

ChatGPT 5.2

↑ Pa

En’âm sûresinin 82. âyetinin mealini ver

En’âm Sûresi 82. âyet (6/82) meal:

“İman eden ve imanlarını zulümle karıştırmayanlar var ya, işte güven onlar içindir ve onlar doğru yolu bulanlardır.”

Resim 4: Sadece zulüm kelimesinin şirk manasına geldiği görüşüne yer veren tefsirlerdeki içeriklerin GPT’ye aktarılmasından sonra “Bu tefsirlerdeki açıklamalara göre En’âm sûresinin 82. âyetinin mealini ver” promptuna ChatGPT 5.2 modelinin verdiği yanıt şu şekildedir.⁶⁰

⁵⁸ *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâlî*, 1/456; *Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur’ân*, 493.

⁵⁹ Chatgpt, “Chat GPT 5.2”. bk. <https://chatgpt.com/share/69d702d5-f1bc-8397-8755-2fo82d5dbf21>

⁶⁰ Chatgpt, “Chat GPT 5.2”. bk. <https://chatgpt.com/share/69d70e71-2ed4-8386-aof1-cof76bc4cef7>

ChatGPT 5.2

(وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ) قَالَ: بِشْرِكٍ.
 وَأَخْرَجَ عَبْدُ بَنُ حَمْدٍ وَأَبُو الشَّيْخِ، عَنْ مُجَاهِدٍ: (وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ) قَالَ:
 بِشْرِكٍ.
 وَأَخْرَجَ عَبْدُ بَنُ حَمْدٍ وَأَبُو الشَّيْخِ، عَنْ مُجَاهِدٍ: (وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ) قَالَ:
 بِيَعَادَةِ الْأَوْثَانِ.
 وَأَخْرَجَ ابْنُ أَبِي حَاتِمٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ حَنْبَلٍ فِي قَوْلِهِ: (وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ)
 يَقُولُ: لَمْ يَخْلَطُوا إِيمَانَهُمْ بِشْرِكٍ.
 وَأَخْرَجَ الْفَرَيْبَابِيُّ، وَعَبْدُ بَنُ حَمْدٍ، وَابْنُ أَبِي حَاتِمٍ، وَأَبُو الشَّيْخِ، وَالْحَاكِمُ وَصَلْحَةُ،
 وَابْنُ عَرَبٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ فِي قَوْلِهِ: (الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ
 بِظُلْمٍ) قَالَ: تَزَلَّتْ هَذِهِ الْأَيْةُ فِي إِبْرَاهِيمَ وَأَصْحَابِهِ خَاصَّةً، لَيْسَ فِي هَذِهِ الْأَيْةِ
 Bu tefsirlerdeki açıklamalara göre En'âm sûresinin 82. âyetinin mealini ver

En'âm sûresi 82. âyet (6/82), zikrettiğiniz tefsir rivayetlerinde yer alan açıklamalar dikkate alındığında – özellikle "zulüm" kelimesinin "şirk" olarak tefsir edilmesi esas alınarak – şu şekilde mealendirilebilir:

"İman eden ve imanlarını şirk ile karıştırmayanlar var ya, işte güven (emniyet) onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır."

Resim 5: Her iki görüş de yer veren tefsirlerdeki içeriklerin GPT'ye aktarılmasından sonra "Bu tefsirlerdeki açıklamalara göre En'âm sûresinin 82. âyetinin mealini ver" promptuna ChatGPT 5.2 modelinin verdiği yanıt şu şekildedir:⁶¹

ChatGPT 5.2

القاعدة من مثل هذا الحديث بكتياف عمّة أوهايم كثيرة. ولو قيل: لا يترك من قوله: (إن الشرك لظلم عظيم) (القمان: 13) أن غير الشرك لا يكون ظلمًا، يُجاب: بأن التثوين في (بظلم) للتفظيم، فتأثرت عين: لم يلبسوا إيمانهم بظلم عظيم، ولما تنبّه أن الشرك ظلم عظيم علم أن العزائم لم يلبسوا إيمانهم بشرك، أو أن المتبادر من المطلق أصل أفراد. كذا في "العناية".
 قال الرازي: والدليل على أن هذا هو الشرك، أن هذه القصة من أولها إلى آخرها إنما وردت في نفس الشركاء والأضداد والأنداد، وليس فيها ذكر الكفارات والعبادات، فوجب حمل الظلم ههنا على ذلك
 Bu tefsirlerdeki açıklamalara göre En'âm sûresinin 82. âyetinin mealini ver

Tefsirlerde yer alan rivayet ve açıklamalara göre En'âm sûresi 82. âyette geçen "zulüm" kelimesi, sahih hadislerle desteklendiği üzere özellikle "şirk" anlamında yorumlanmıştır (bk. Lokmân 31/13: "شرك، عِبْرَةٌ بِكَبِيرٍ ذِكْرُ زُلْمٍ دُونَهُ"). Sahâbe başlangıçta zulmü genel anlamda anlayınca Resûlullah ﷺ bunun şirk olduğunu açıklamıştır.

Bu açıklamalara dayanarak âyetin meali şöyle verilebilir:

"İman eden ve imanlarını bir şirkle kirletmeyenler var ya; işte güven (emniyet) onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır."

ChatGPT 5.2 modelinden, En'âm sûresinin 82. âyetiyle ilgili tefsir içerikleri yüklemeye âyetin mealini yapması istendiğinde, âyette yer alan zulüm kelimesini meale lafzen yansıttığı görülmektedir. Sadece zulüm kelimesinin "şirk" manasına geldiğini ifade eden görüşlere yer veren *el-Keşf ve'l-beyân*, *et-Tefsîrül-basît*, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, *Zâdü'l-mesîr*, *Tefsîrül-Kur'âni'l-azîm ve ed-Dürri'l-mensûr* tefsirlerinin içerikleri⁶² GPT'ye yüklendiğinde zulüm kelimesinin "şirk" manasında tefsir edilmesini esas alarak âyete "İman eden ve imanlarını şirk ile karıştırmayanlar var ya işte güven onlarındır ve doğru yolu bulanlarda onlardır." şeklinde meal vermektedir. Âyetteki zulüm kelimesinin şirk ve haksızlık manalarına yer veren *Câmi'ül-beyân*, *en-Nüket ve'l-uyûn* ve *Mehâsinü't-te'vîl*⁶³ tefsirlerindeki ilgili yer-

⁶¹ Chatgpt, "Chat GPT 5.2". bk. <https://chatgpt.com/share/69d70ff7-52ec-8396-9439-91bac66318ae>

⁶² GPT'ye yüklenen ilgili içerikler için bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beyân*, 4/166; Vâhidî, *et-Tefsîrül-Basît*, 8/255; İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîm*, 2/315; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/49; İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur'âni'l-azîm*, 3/263-264; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 3/308.

⁶³ GPT'ye yüklenen ilgili içerikler için bk. Taberî, *Câmi'ül-beyân*, 11/494-502; Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/138; Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 4/413-144.

ler GPT'ye yüklendikten sonra ise aynı şekilde kelimenin ilgili rivayetler doğrultusunda şirk olarak yorumlandığını vurgulayarak âyete bir önceki mealle aynı manayı vermektedir. Burada tefsirlerde yer alan kelimenin umûm bildiren manasının da bulunduğunu tespit edemediği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak tefsir verisi yüklenmeden kelimeyi lafzî olarak meale yansıttığı, tefsir verisi yüklendiğinde ise tefsirlerde ön plana çıkan şirk manasına yer veren tefsir içeriklerini meale yansıtmada başarılı olduğu ancak kelimenin diğer manasını tespit etmede eksik kaldığı ve buna yönelik de herhangi bir açıklama yapmadığı görülmektedir.

3. Kur'ân'ın Arap Dili ile Tefsiri

Kur'ân-ı Kerîm dil ve üslûb açısından yüksek seviyeye sahip ilâhî bir hitap olduğundan, doğru anlaşılabilmesi için nâzil olduğu Arap dilinin yapısal, anlamsal ve üslûba yönelik özelliklerinin dikkate alınması gerekmektedir. Klasik tefsir geleneğinde de âyetlerin anlamlandırılmasında Arap dilinin önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Nitekim bunun bir örneğini Kevser sûresinin ilk âyetinde yer alan *kevser* kelimesinin ifade ettiği manalara dair açıklamalarda görmekteyiz. Nakledilen rivayetlerin yanı sıra kelime, lugatta ve Arap dilindeki kullanımına işaret edilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

3.1. Rivayet Ağırlıklı Tefsirlerdeki Yorumlar

Kevser sûresinin “إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ”⁶⁴ âyetindeki *kevser* kelimesiyle kastedilen hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Kelimenin mahiyetine dair nakledilen rivayetlerin yanı sıra lugatta ifade ettiği mana hakkında da yorumlar mevcuttur. Tefsirler incelendiğinde *kevser* kelimesiyle ilgili rivayetlerin nakledildiği görülmektedir. Hz. Peygamber'in kendisine kevser sûresinin indiğini belirttiği rivayette kevserin mahiyeti hakkında açıklamalarda bulunmaktadır. Buna göre kevserin ne olduğunu ashaba sormuş, ashab “Allah ve Rasûlü en iyi bilendir” şeklinde cevap verince Hz. Peygamber, kevserin pek çok hayrı barındıran, Rabbi tarafından kendisine verilen cennette bir ırmak olduğunu ifade etmiştir. Devamında ümmetinin kıyamet günü ona geleceğini, kaplarının yıldızlar adedince çok olduğunu belirtmiştir. Ümmetinden biri oradan çıkartıldığında kendisinin “Ey Rabbim o benim ümmetimdendir” diyeceğini bunun üzerine Allah Teâlâ'nın senden sonra ne bidatler yaptıklarını bilmiyorsun şeklinde cevap vereceği bildirilmektedir.⁶⁵ Kevserin özelliklerine dair iki kıyasın altından olduğu, yakut ve inci üzerinde aktığı,⁶⁶ toprağının miskten daha hoş koktuğu,⁶⁷ çakıllarının kırmızı yakut, yeşil zümrüt, inci ve mercandan; suyunun süttten daha beyaz, baldan daha tatlı ve kardan daha serin, genişliği ve uzunluğunun doğu ve batı arası kadar olduğu nakledilmektedir. Bununla birlikte içine giren kimsenin boğulmaktan emin olacağı, ondan içen kimsenin bir daha susamayacağı, ondan abdest alan kimsenin bir daha toz toprak içinde kalmayacağı haber verilmektedir.⁶⁸

Abdullah b. Abbas'dan nakledilen bir rivayette bazı insanların kevserin cennette bir nehir olduğunu iddia ettikleri Said b. Cübeyr'e sorulunca, kendisinin “Cennetteki o nehrin, Allah'ın sadece Rasûlüne verdiği bir hayır” olduğunu söylediği aktarılmaktadır.⁶⁹ Ayrıca Ab-

⁶⁴ el-Kevser 108/1.

⁶⁵ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Matbaatu İsâ'l-Bâbî'l-Hâlebî ve Şürekâhu, 1374/1955), “Salât”, 53.

⁶⁶ Ebü'l-Kasım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemül-evsat*, thk. Târik b. İvazullah, Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî (Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1415/1995), 9/100 (No. 9246).

⁶⁷ Ebü Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî, *Şerhu's-sünne*, thk. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Zühayr eş-Şaviş (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983), 15/168-169 (No. 4341).

⁶⁸ Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-beyân*, 10/309.

⁶⁹ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *el-Ba's ve'n-nüşûr*, nşr. Âmir Ahmed Haydar (Beyrut: Merkezü'l-Hıdamât ve'l-Ebhâsü'l-Sekâfiyye, 1406/1986), 115 (No. 127).

dullah b. Abbas'dan kevserin çok büyük bir hayır olduğuna dair rivayetler de nakledilmektedir. Mücahid'in kevser hakkında "dünya ve ahiretteki büyük hayır" dediği haber verilmektedir. İbn Kesîr'e göre bu açıklama nehir anlamını da kapsamaktadır. Çünkü kelimenin lugat anlamı "çok hayır" demektir. Bu durumda "çok hayır" kapsamına nehir manası da dahil olmaktadır.⁷⁰ Taberî'ye göre nakledilen rivayetler doğrultusunda kevserin Hz. Peygamber'e verilen bir nehrin ismi olduğu yönündeki görüş en doğru görüştür. Nitekim Hz. Peygamber miraca çıkarıldığında karşılaştıkları hakkında nakledilen rivayetler de bu görüşü desteklemektedir. Bu hususta Enes b. Mâlik'ten nakledilen rivayet şu şekildedir: "Allah Rasûlü miraca çıkarıldığında karşısına iki kenarı oyulmuş (veya içi boş) yakuttan bir nehir çıktı. Yanındaki melek elini o nehre vurdu ve misk çıktı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) meleğe: 'Bu nedir' diye sordu. Melek de 'Bu, Allah Teâlâ'nın sana verdiği Kevser'dir' şeklinde cevap verdi."⁷¹

Kevserin "cennetteki bir nehir" ve "çok hayır" anlamlarının yanı sıra; "Kur'ân", "peygamberlik ve kitap/Kur'ân", "İslâm",⁷² "büyük bir iş", "çok sayıda arkadaş ve destekçi", "îsâr (başkasını kendine tercih etme)", "Kur'ân'ın kolaylaştırılması ve şeriatın hafifletilmesi", "kalpteki nur", "şefaât", "mucize", "fıkıh", "beş vakit namaz",⁷³ "ümmetin çokluğu", "Hz. Peygamber'in havzı (kıyamet günü insanların başında toplanacağı)",⁷⁴ "şan ve zikrin yüceltilmesi",⁷⁵ "tevhid"⁷⁶ manalarına geldiğini belirten görüşler de bulunmaktadır. Tüm bu anlamların *çok hayır* kapsamına gireceği için kevser kelimesinin, mezkûr manaları ihtiva edebileceği belirtilmiştir.⁷⁷

"Kevser" sözlükte *çok hayır* manasına gelmektedir. Lugât âlimlerine göre kevser kelimesi "çokluk" manasındaki "kesret" kökünden türemiş "فَوْعَل" vezninde bir kelimedir ve "çok sayıda olan", "çokça hayır"⁷⁸ demektir. Araplar sayı bakımından çok olan ya da değeri ve önemi büyük olan her şeye "kevser" demektir. Örneğin Süfyân b. Uyeyne (öl. 198/814), oğlu seferden dönen bir kadına, "Oğlun ne ile döndü?" diye sorulduğunda, "Kevser ile döndü (çok mal ile döndü)" şeklinde cevap verdiğini bildirmektedir.⁷⁹ Arap dilindeki "falan kişi çok büyük bir hayırla (kevserle) döndü" tabiri de "çokça hayır" manasında kullanılmaktadır. Yükselip yoğunlaşan toz bulutuna da "kevser" denilmektedir. Ayrıca "çokça veren, eli bol kimse" için de "kevser" kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Buna örnek olarak şu şiir zikredilebilir:⁸⁰

وأنت كثيرٌ يا ابن مروان طَيِّبٌ ... وكان أبوك ابنَ العقائلا (كوثرا)

"Ey Mervân'ın oğlu! Sen cömertlikte çoksun,

Baban ise asil kadınların oğlu olarak (cömerlikte) bir Kevser'di."⁸¹

⁷⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur'ânî'l-azîm*, 8/474.

⁷¹ Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: el-Mektebetül-'Asriyye, ts.), "Sünne", 26 (No. 4748); Taberânî, *el-Mu'cemül-evsat*, 3/188 (No. 2885).

⁷² Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 24/648.

⁷³ Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-beyân*, 10/310.

⁷⁴ Vâhidî, *et-Tefsîrül-Basît*, 24/374.

⁷⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 6/354-355.

⁷⁶ İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerül-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, 5/529.

⁷⁷ Vâhidî, *et-Tefsîrül-Basît*, 24/376-377.

⁷⁸ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 8/558; Vâhidî, *et-Tefsîrül-Basît*, 24/371.

⁷⁹ Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-beyân*, 10/308.

⁸⁰ Vâhidî, *et-Tefsîrül-Basît*, 24/371.

⁸¹ Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, nşr. Muhammed Avvad (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001), 10/103.

Sonuç itibarıyla rivayet ağırlıklı tefsirlere bakıldığında *kevser* kelimesine dair “cennette bir nehir” ve “çok hayır” manalarının ön plana çıkmasıyla birlikte sahâbe, tâbiûn ve selef ulema tarafından farklı anlamların nakledildiği de görülmektedir. Müfessirler tarafından *kevser* kelimesi hakkında nakledilen rivayetler sebebiyle “cennetteki bir nehir” manasının⁸² ve kelimenin lugât manasından yola çıkarak ise “çok hayır” manasının⁸³ tercih edildiğini söylemek mümkündür. Kevser kelimesinin çokluk anlamı içeren “k-s-r” kökünden geldiği için, bu kökten türeyen kelimelerin de anlamda aşırılığı ifade ettiği söylenmektedir. Nitekim Arap dilinde harf sayısının artması, anlamda da aşırılığa etki etmektedir. Bu nedenle kevser kelimesinin “çoklukta aşırı olan” şeklinde tefsir edilmesi en isabetli yorum olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte selef ulemanın âyette geçen *kevser* kelimesini birçok şekilde tefsir ettiği, en kapsayıcı anlamın ise “çok hayır” olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla kelimenin Arap dilindeki manasının ön plana çıktığını söylemek mümkündür.⁸⁴

3.2. Meallerdeki Yaklaşımlar

İncelenen meallerin çoğunda kevser kelimesine lafzî olarak yer verildiği görülmektedir. Bu durumda âyete “*Gerçekten/Şüphesiz/Kuşkusuz biz sana Kevser’i verdik.*”⁸⁵ şeklinde bir meal verildiğini söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra metin için bizatihi kelimeyi yazıp akabinde açıklama yapan bir meal de bulunmaktadır. Bu mealde âyet “*Oysa biz sana Kevseri verdik; (vahiy, peygamberlik gibi) birçok büyük nimet lütfettik.*” şeklinde tercüme edilmiştir.⁸⁶ *Kevser* kelimesinin “birçok nimet” manasının tercih edildiği anlaşılmaktadır. Benzer şekilde “*Şüphesiz biz sana bitip tükenmez nimetler verdik*” şeklindeki bir yaklaşımla kelimenin “bitip tükenmez nimetler” olduğu manaya yansıtılmıştır. Ayrıca bu mealde *kevser* kelimesinin farklı anlamlara geldiği, mealde ise en kapsamlı görüşe yer verildiği dipnotta ifade edilmiştir.⁸⁷ Farklı olarak kelimenin “çok hayır” manasının tercih edildiği de anlaşılmaktadır. Bu mealde de kevser lafzı hiç kullanılmadan tercih edilen anlam meale yansıtılmıştır ve âyet “*Biziz sana her hayrı cömertçe bahşeden*” şeklinde tercüme edilmiştir. Bununla birlikte mealin dipnotunda kevser kelimesinin “çok hayır” manasına gelen camid bir isim olduğu, kural gereği camid isimlerin müsemmasından başkasına delalet etmeyeceği belirtilmektedir. İbn Abbas’ın belirttiği kevserin “Hz. Peygamber’e tahsis edilen nimetler” olduğu görüşünün tercih edildiği açıkça ifade edilmektedir.⁸⁸

Sonuç itibarıyla kevser kelimesinin lafzî olarak “kevser” olarak çevrilmekle birlikte “sayısız nimet” ve “çok hayır” şeklinde de meallere yansıtıldığı anlaşılmaktadır. Kelimenin birçok manaya gelmesinden dolayı herhangi bir manası yansıtılmadan lafzen işaret edildiği düşünülebilir. Ancak bu durumda kelimenin ihtiva ettiği farklı anlamların, hakkında nakledilen rivayetlerin ve ulema görüşlerinin olduğu bilgisinin, meal okuruna aktarılmama sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle farklı manalar arasında bir tercih yapılmayacaksa da kelimeye lafzen işaret etmekle birlikte dipnotta kelimenin ihtiva ettiği anlamlara ve bu anlamlar arasında ön plana çıkan ve tercih edilen manaya muhtasar olarak değinilmesi önerilmektedir. Bu yaklaşım okuyucuyu genel mahiyette bilgilendirecek ve kelimenin mahiyetine dair detaylı bilgi için ilgili kaynaklara yönlendirmeye vesile olacaktır. Her ne kadar kevser sûresi ve kev-

⁸² Taberî, *Câmi’ u’l-beyân*, 24/649.

⁸³ İbn Kesir, *Tefsirü’l-Kur’ânî’l-azîm*, 8/474.

⁸⁴ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: ed-Dârü’t-Tûnusiyye li’n-Neşr, 1984), 30/573.

⁸⁵ *Kur’an’ı Kerim Meâli*, 702; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 10/261; *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerim Meâli*, 2/2099; *Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali*, 602.

⁸⁶ *Kur’an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 691.

⁸⁷ *Kur’an Yolu Meali*, 657.

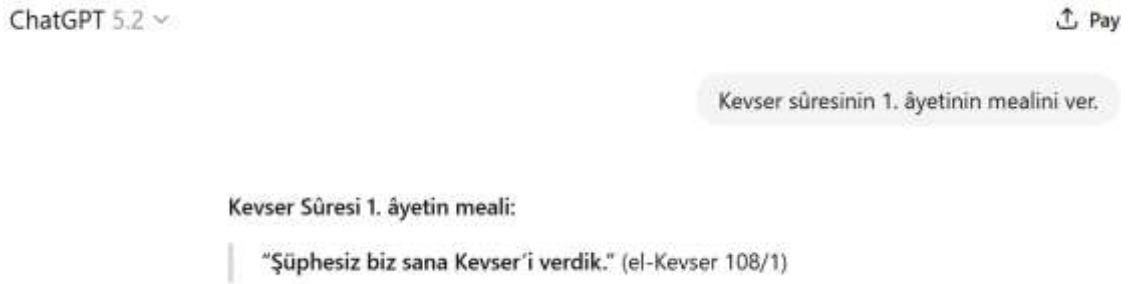
⁸⁸ *Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur’an*, 60.

ser kelimesinin ifade ettiği mana toplum nezdinde meşhur olsa da bu öneri, Kur’ân’daki farklı manaları ihtiva eden benzer kelimelerin meallere yansıtılmasındaki eksikliklerin giderilmesini amaçlamaktadır.

3.3. Yapay Zekâ Meali

Rivayet ağırlıklı tefsirlerde kevserin mahiyetine dair iki yaklaşımın olduğu tespit edilmiştir. Bazı tefsirler kelimenin sadece *cennetteki bir nehir* ve *çok hayır* manalarına işaret etmekte, bazıları ise bu anlamların yanı sıra kelimenin ihtiva ettiği farklı manalara da değinmektedir. Bu minvalde öncelikle tefsir içerikleri yüklenmeden, yapay zekâdan Kevser sûresinin ilk âyetinin mealini vermesi istenmiştir. Akabinde yapay zekânın tefsir içeriklerindeki farklı yaklaşımları tespit ve tahlil etme yetisini ölçmek amacıyla iki aşamalı olarak tefsir içerikleri yapay zekâyâ yüklenerek meal üretmesi talep edilmiştir. İlk olarak *kelimenin cennetteki bir nehir* ve *çok hayır* manalarına yer veren tefsir içerikleri yapay zekâyâ yüklenmiş ve bu içeriklere göre meal vermesi istenmiştir. Son olarak mezkûr manalarla birlikte kelimenin ihtiva ettiği farklı anlamlara da yer veren tefsir içerikleri yapay zekâyâ aktarılarak buna yönelik meal vermesi istenmiştir.

Resim 6: “Kevser sûresinin 1. âyetinin mealini ver” promptuna ChatGPT 5.2 modelinin verdiği yanıt şu şekildedir:⁸⁹

Resim 7: Kevser kelimesinin “cennetteki bir nehir” ve “çok hayır” manasını içeren rivayetlere yer veren tefsir içeriklerinin GPT’ye aktarılmasından sonra “Bu tefsirlerdeki açıklamalara göre Kevser sûresinin 1. âyetinin mealini ver” promptuna ChatGPT 5.2 modelinin verdiği yanıt şu şekildedir:⁹⁰

⁸⁹ Chatgpt, “Chat GPT 5.2”. bk. <https://chatgpt.com/share/69d8b855-8124-8391-8884-f7a05de8d21c>

⁹⁰ Chatgpt, “Chat GPT 5.2”. bk. <https://chatgpt.com/share/69d8b967-0508-8388-8ecd-0d01b2cb8602>

ChatGPT 5.2

Pa

فقال: «أَجَلٌ وَعَرْضَةٌ- يَغْنِي أَرْضَهُ- يَأْقُوتُ وَمَزْجَانٌ وَزَبْرَجَدٌ وَلَوْلُؤٌ» .
 خَرَامٌ بَنَ عَثْمَانَ ضَعِيفٌ، وَلَكِنَّ هَذَا سَبَاقٌ حَسَنٌ، وَقَدْ صَحَّ أَصْلُ هَذَا
 بَلْ قَدْ تَوَاتَرَ مِنْ طَرَفِ تَقْيِيدِ الْقَطْعِ عِنْدَ كَثِيرٍ مِنْ أَيْمَةِ الْحَدِيثِ،
 وَكَذَلِكَ أَحَادِيثُ الْحَوْضِ، وَهَكَذَا زَوْيٌّ عَنْ أَنَسٍ وَأَبِي الْعَالِيَةِ وَمَجَاهِدٍ
 وَغَيْرِ وَاجِدٍ مِنَ السَّلَفِ أَنَّ الْكَوْثَرَ نَهْرٌ فِي الْجَنَّةِ، وَقَالَ عَطَاءٌ: هُوَ
 خَوْضٌ فِي الْجَنَّةِ
 Bu tefsirlerdeki açıklamalara göre Kevser sûresinin 1. âyetinin mealini ver

Bu rivayet ve tefsirlerde "Kevser" hem cennette Peygamber'e verilen Kevser nehri/havzunu hem de bunun içinde yer aldığı "çok hayır, pek çok nimet" manasını kapsayacak şekilde açıklanmıştır. Buna göre 1. âyetin meali şöyle verilebilir:

"Şüphesiz biz sana Kevser'i (cennette Kevser nehrini ve onunla birlikte çokça hayır/nimeti) verdik."

Resim 8: Kevser kelimesinin "cennetteki bir nehir" ve "çok hayır" manasını içeren rivayetlerle birlikte farklı manalarına yönelik görüşlerin bulunduğu tefsir içeriklerinin GPT'ye aktarılmasından sonra "Bu tefsirlerdeki açıklamalara göre Kevser sûresinin 1. âyetinin mealini ver" promptuna ChatGPT 5.2 modelinin verdiği yanıt şu şekildedir:⁹¹

ChatGPT 5.2

حَرِيرٌ عَنِ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: مَنِ احْتَبَأَ أَنْ يَسْمَعَ حَرِيرَ الْكَوْثَرِ فَلْيَجْعَلْ
 أَمْرَهُ فِي أَدْنَى وَأَجْرُهُ فِي أَعْلَى وَأَجْرُهُ فِي أَعْلَى وَأَجْرُهُ فِي أَعْلَى وَأَجْرُهُ فِي أَعْلَى
 الْكَوْثَرُ حَرِيرٌ أَلْبَنٌ وَأَجْرُهُ فِي أَعْلَى وَأَجْرُهُ فِي أَعْلَى وَأَجْرُهُ فِي أَعْلَى وَأَجْرُهُ فِي أَعْلَى
 عِزَّةٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: الْكَوْثَرُ مَا أَعْطَاكَ اللَّهُ مِنَ النَّمْرِ وَالْخَيْرِ وَالْمَرْأَةِ وَأَجْرُهُ
 لِي أَبِي خَالِمٍ عَنِ الْحَسَنِ قَالَ: الْكَوْثَرُ الْمَرْأَةُ وَأَجْرُهُ لِي أَبِي خَالِمٍ وَالْحَاكِمُ وَابْنُ
 مَرْثُومَةَ وَالْبَيْهَقِيُّ فِي سُنَنِ عَنْ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ قَالَ: لَمَّا رَأَيْتُ هَذِهِ السُّورَةَ
 عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أُعْطِيَكَ الْكَوْثَرُ قَالَ: النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
 وَسَلَّمَ لِحَبْرِي، مَا هَذِهِ النَّحِيرَةُ الَّتِي أَمْرِي بِهَا رَضِيَ قَالَ: إِنَّهَا لَيْسَتْ بِنَحِيرَةٍ وَلَكِنْ
 يَأْكُرُكَ إِذَا تَحَرَّسْتَ لِلصَّلَاةِ أَنْ يَرْفَعَ يَدَيْكَ إِذَا كَبَّرْتَ وَإِذَا رَكَعْتَ وَإِذَا رَفَعْتَ رَأْسَكَ
 مِنَ الرَّكْعَةِ فَيُطْفِئُهَا صَلَاتًا وَصَلَاةً الْخَلِيفَةُ الَّذِينَ هُمْ فِي الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَكُلِّ
 شَيْءٍ رِيحُهُ وَرِيحُهُ الصَّلَاةُ رَفَعُ أَلْبَانِي عِنْدَ كُلِّ تَكْبِيرَةٍ
 Bu tefsirlerdeki açıklamalara göre Kevser sûresinin 1. âyetinin mealini ver

Verilen tefsir rivayetleri ve yorumları birlikte değerlendirildiğinde "kevser" kelimesinin sözlük anlamı itibarıyla "çokluk, hayır ve değer bakımından bolluk" ifade ettiği tefsirlerin çoğunluğuna göre ise bunun özellikle cennette Hz. Peygamber'e verilen bir nehir (ve onunla bağlantılı havuz) olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında nübüvvet, Kur'an, peşaat, ümmetin çokluğu ve genel anlamda "hayır" kesir" şeklindeki yorumlar da aynı çerçevede değerlendirilmiştir.

Bu açıklamalar ışığında 1. âyet şu şekilde mealendirilebilir:

"Şüphesiz biz sana Kevser'i (hayır kesir; cennette sana verilen o büyük nimeti ve bol iyiliği) verdik."

Kevser sûresinin ilk âyetinde bulunan "kevser" kelimesinin manasına dair tefsirlerdeki farklı yaklaşımlar esas alınarak âyet, üç aşamalı bir şekilde yapay zekâyâ sunulmuştur. Çalışmada amaçlanan yapay zekânın tefsir içeriklerini anlayıp buna yönelik meal oluşturma becerisinin tespitine uygun olarak evvela tefsir içeriği yüklenmeden âyetin mealini vermesi istenmiştir. Bu talebe "Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik" şeklinde, ilgili kelimeyi lafzî olarak yansıtmak suretiyle cevap verdiği görülmektedir. İkinci aşamada kelimenin sadece "cennetteki bir nehir" ve "çok hayır" anlamlarına yer veren *Câmi'u'l-beyân* ve *Tefsîrül-Kur'ânîl-*

⁹¹ Chatgpt, "Chat GPT 5.2". bk. <https://chatgpt.com/share/69d99818-8bc8-8385-b2de-0171dd2d1871>

azîm tefsirlerinin içeriği yapay zekâyâ aktarılmıştır.⁹² Bu durumda âyetin meali “Şüphesiz biz sana *Kevser*’i (cennette *Kevser* nehrini ve onunla birlikte çokça hayır/nimeti) verdik.” şeklinde vermektedir. GPT’nin kelimeyi lafzî yansıtmakla birlikte tefsirlerdeki görüşleri tespit edip metin içi açıklama olarak meale yansıtabildiği görülmektedir. Ancak burada bilhassa *Tefsîrül-Kur’ânîl-azîm* tefsirinde ifade edilen kelimenin çok hayır manasının “en kapsamlı görüş olduğu” ifadelerini tespit etmede eksik kaldığı ve bu anlamı ön plana çıkaracak herhangi bir açıklama yapmadığı anlaşılmaktadır. Son olarak mezkur iki mananın yanı sıra kelimenin farklı manalarına da yer veren *el-Keşf ve’l-beyân*, *en-Nüket ve’l-uyûn*, *et-Tefsîrül-basît*, *Me’âlimü’t-tenzîl*, *el-Muharrerül-vecîz* ve *ed-Dürrül-mensûr* tefsirlerinin içerikleri yapay zekâyâ aktarılmıştır.⁹³ Bu içeriklere göre âyete “Şüphesiz biz sana *Kevser*’i (hayr-ı kesîri; cennette sana verilen o büyük nimeti ve bol iyiliği) verdik.” mealini vermektedir. Buna göre yaptığı açıklamalarda tefsirlerdeki nehir ve çok hayır manasının yanı sıra diğer farklı manalara da değindiği ancak mealde kelimeyi lafzî olarak yansıttıktan sonra metin içi açıklama olarak *çok hayır* manasını ön plana çıkardığı görülmektedir. Sonuç itibarıyla GPT, her üç aşamada da kelimeyi “kevser” şeklinde vermeyi, son iki aşamada veri yüklediği için açıklamalara göre metin içi açıklama yapmayı tercih etmiştir. Son veri içeriğindeki farklı anlamları tespit edebildiği meal vermeden önce yaptığı açıklamalardan anlaşılmaktadır. Ancak *çok hayır* manasını öncelediği bu mananın ise *cennet nimeti* ve *bol iyiliği* kapsadığını belirtmektedir. Bu yaklaşımın sebebi, ilgili mananın tefsirlerde hem Arap dilindeki kullanımıyla temellendirilmesi hem de diğer anlamları kapsayıcı bir nitelik taşımasıyla ilişkili görünmektedir.

4. Kur’ân’ın Bağlam ile Tefsiri

Kur’ân âyetlerinin anlaşılmasına yardımcı unsurlardan biri olarak bağlam bilgisinin önem arz ettiği müsellem bir hakikattir. Bu manada âyetlerle ilgili kapalı kalan hususların metin içi bağlam esas alınarak açıklığa kavuşturulduğu bilinmektedir. Tefsirlerde, çoğu yaklaşıma göre bağlam göz önünde bulundurulurken mana verildiği tespit edilen Nahl sûresinin “ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِمَّا رَزَقْنَا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَوُونَ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ”⁹⁴ âyeti çalışmaya konu olmuştur.

4.1. Rivayet Ağırlıklı Tefsirlerdeki Yorumlar

Nahl sûresinin 75. âyetinde köle ve hür özelinde misal verilmektedir. Müfessirler tarafından bu temsil ile kastedilen muradın mahiyeti konusunda iki görüş zikredilmektedir. Birinci görüşe göre Allah Teâlâ, âyetteki köle ve hür kişiyi kâfir ve mümin kişilere benzetmektedir. Bu manada Allah’a itaat etmeyen, hayır işlemeyen, malını Allah yolunda infak etmeyen kâfir, hiçbir şeye sahip olmayan ve Allah yolunda infak etmeyen köle gibidir. Öte yandan mümin ise hür bir kimse gibi Allah’ın kendi katından verdiği rızıktan gizli ve açık bir şekilde Allah yolunda harcayan kişidir.⁹⁵

İkinci görüşe göre âyetteki misal, Allah Teâlâ’nın kendisi ve kendisinden başka tapılanlar içindir. Bu görüşe göre âyetteki hiçbir şeye gücü yetmeyen köle, putları temsil etmektedir. Çünkü onlar da aynı şekilde hiçbir şeye sahip olmayan aciz varlıklardır. Âyette kendisi-

⁹² GPT’ye yüklenen ilgili içerikler için bk. Taberî, *Câmi’ü’l-beyân*, 24/645-651; İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur’ânîl-azîm*, 8/472-475.

⁹³ GPT’ye yüklenen ilgili içerikler için bk. Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 10/308-310; Mâverîdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, 6/354-355; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 8/554-559; İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerül-vecîz fi tefsîrül-kitâbi’l-azîz*, 5/529; Vâhidî, *et-Tefsîrül-Basît*, 24/371-377; Süyûtî, *ed-Dürrül-mensûr*, 8/646-650.

⁹⁴ en-Nahl 16/75.

⁹⁵ Taberî, *Câmi’ü’l-beyân*, 17/260-261; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 6/32; Vâhidî, *et-Tefsîrül-Basît*, 13/144; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 5/33; İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerül-vecîz fi tefsîrül-kitâbi’l-azîz*, 3/410; İbnü’l-Cevzî, *Zâdül-mesîr*, 2/573; İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur’ânîl-azîm*, 4/505; Süyûtî, *ed-Dürrül-mensûr*, 5/150.

ne rızık verildiği ve bunu gizli ve açık bir şekilde harcadığı belirtilen hür kimse ise Allah Teâlâ'nın kendisine ait örneğidir. Çünkü O, cömerttir, dilediğine hem açık hem gizli bir şekilde nimet verir.⁹⁶ Bu görüşü destekler mahiyette Allah Teâlâ'nın kâfirlere adeta şöyle dediği belirtilmektedir: “Köle ile hür insanın eşit olmadığı gibi, ben ve sizin tapıtığınız ilahlar eşit değiliz. Çünkü onlar hiçbir şeye sahip değiller, ben ise herşeyin sahibiyim.”⁹⁷ Bu şekilde Allah Teâlâ onların sapıklıklarının ve putlara kulluk etmelerinin yanlış olduğunu temsil vererek açıklamış olmaktadır.

Rivayet tefsirlerinde temsil ile neyin kastedildiğine yönelik açıklamaların yanı sıra, misalin bizatihi Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında bazı kimseleri muhatap aldığı da belirtilmektedir. Bu manada İbn Cüreyc'in görüşüne göre âyetteki “köle” ile kastedilen Ebû Cehil b. Hişâm (öl. 2/624), “hür” ile kastedilen ise Ebû Bekr es-Sıddîk (öl. 137634)'tır.⁹⁸ Abdullah b. Abbas'tan nakledilen bir görüşe göre ise köle ile Ebû'l-Cevâr, hür kimse ile de bu kölenin sahibi Hişâm b. Amr kastedilmektedir.⁹⁹

Tefsirlerde çoğunlukla ikinci görüşün tercih edildiği görülmektedir. Âyetin bir önceki âyetle bağlamı açısından bu mananın daha uygun olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁰ Nitekim önceki âyette “...فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ”¹⁰¹ buyrulurken Allah'a ortak koşulmaması emredilmektedir. Akabinde ise ilgili âyette “...الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ” buyrulurken bütün hamdlerin Allah'a mahsus olduğu vurgulanmaktadır.¹⁰² Tercih edilen görüşe göre âyetin siyak bağlantısının göz önünde bulundurulduğu anlaşılmaktadır.

4.2. Meallerdeki Yaklaşımlar

Tefsirlerde Nahl sûresinin 75. âyetindeki temsilin yer aldığı ilk kısmıyla ilgili farklı görüşler olduğu için âyetin tamamının değil sadece “...ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ...” kısmının mealini incelemek doğru olacaktır. Bu manada meal-lerin çoğunda âyetin literal manasının verildiği görülmektedir. Tefsirlerde yer alan farklı yorumların veya tercih edilen yorumun meallere yansıtılmadığı anlaşılmaktadır.

Meallerde kelime farklılıkları olmakla birlikte genel manada âyete şu şekilde anlam verildiğini söylemek mümkündür: “Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile, kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak Allah yolunda harcayan kimseyi misal verir...”¹⁰³ Lafzen farklı olarak Elmalılı, Kandemir ve İslamoğlu meallerinde kendisine güzel bir rızık verilen ve o rızıktan gizli ve açık olarak harcayan kişiyi hür olarak nitelemeleri dikkat çekmektedir.¹⁰⁴ Her ne kadar âyette hür lafzı geçmese de köle kişinin karşıtı olarak örnek verilmesi hasebiyle mana itibarıyla böyle bir eklemenin yapılması imkan dahilindedir. Nitekim bu tutum çoğu meal yazarında bulunmaktadır.

Yukarıda belirtildiği üzere lafzen benzer mana verilmekle birlikte âyetin açıklamasının yapıldığı mealler de bulunmaktadır. Bunlardan biri *Diyanet Vakfı Meal*'dir. Bu mealde âye-

⁹⁶ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 3/204; Vâhidî, *et-Tefsîrül-Basît*, 13/145; İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîrül-kitâbi'l-azîz*; İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîrül-kitâbi'l-azîz*, 3/410; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/573; İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur'ânî'l-azîm*, 4/505; Süyûtî, *ed-Dürrül-mensûr*, 5/151.

⁹⁷ Vâhidî, *et-Tefsîrül-Basît*, 13/143.

⁹⁸ Vâhidî, *et-Tefsîrül-Basît*, 13/143; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 5/33.

⁹⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/573; Süyûtî, *ed-Dürrül-mensûr*, 5/151.

¹⁰⁰ Vâhidî, *et-Tefsîrül-Basît*, 13/145; İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 3/410.

¹⁰¹ en-Nahl 16/74.

¹⁰² en-Nahl 16/75.

¹⁰³ *Kur'an'ı Kerim Meâli*, 294; *Kur'an Yolu Meal*, 286.

¹⁰⁴ Elmalılı, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 5/356; *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, 1/940; *Nüzül Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'an*, 519.

tin açıklamasında Allah Teâlâ'nın bir benzetme yaptığı, hürriyetine sahip köle ile rızıklandırılan ve bu rızıkını Allah yolunda harcayan hür kimsenin eşit olmayacağı vurgulanmıştır. Aynı şekilde Allah'tan başkasına tapanların taptıkları şeylerin köleleri olduğu, yalnızca Allah'a inanan insanların da hür kimseler olduğu belirtilmektedir. Bu manada kâfir ile müminin de eşit olmayacağı vurgulanmaktadır. Açıklamalardan anlaşılacağı üzere bu mealde, tefsirlerde görülen köle ile kâfirin, kendisine rızık verilen kimse ile de mümin kimsenin kastedildiği görüşünün benimsendiği tespit edilmektedir.¹⁰⁵ Mustafa İslamoğlu'nun mealinde âyetin açıklama kısmında sadece köle ile bir kimsenin değil bir grubun kastedildiği belirtilmektedir. Tefsirlerdeki açıklamalar doğrultusunda mahiyete dair herhangi bir lafzen veya tefsîri farklılık görülmemektedir. Mustafa Öztürk tarafından yazılmış mealde ise âyetteki misal ile ilgili farklı görüşlere değinilmiştir. Kastedilenin kâfir ile mümin olduğu yönünde görüşler bulunsa da, sözün bağlamı dikkate alındığında, misalin Allah ve putlar arasındaki karşılaştırmaya işaret ettiğini savunan görüşlerin daha isabetli olduğu vurgulanmaktadır.¹⁰⁶ Yaşar Kandemir ve diğerlerinin yazdığı mealde âyet hakkında açıklama bulunmaktadır. Bu meale göre de "köle" sözüyle puta tapanlar, "malını gizli ve açıkça dağıtan" sözüyle de Allah'a inananlar kastedilmektedir.¹⁰⁷ Dolayısıyla mealde, temsille kâfir ve müminin kastedildiği görüşünün benimsendiği anlaşılmaktadır.

4.3. Yapay Zekâ Meali

Nahl sûresinin 75. âyetiyle ilgili açıklamalar tahlil edildiğinde bazı tefsirlerin köle ile kendisine rızık verilen kişi temsilinden, kâfir ve müminin kastedildiğini belirten birinci görüşe yer verdiği; bazılarının ise bu görüş ile birlikte çoğu müfessir tarafından tercih edilen Allah ve putların kastedildiğini ifade eden ikinci görüşe de yer verdiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda yapay zekâyâ ilk olarak herhangi bir tefsir içeriği sunulmadan âyetin meali vermesi istenmiştir. Akabinde "Kur'ân'ın rivayet ve Arap dili ile tefsiri" başlıklarında olduğu gibi tefsirlerdeki farklı yaklaşımlar iki aşamada yapay zekâyâ aktarılmıştır. Buna göre sadece birinci görüşe yer veren tefsirlerin içeriği yapay zekâyâ aktarılıp meal vermesi istendikten sonra her iki görüşü belirten tefsirlerin içerikleri yapay zekâyâ yüklenerek buna yönelik meal vermesi istenmiştir.

Resim 9: "Nahl sûresinin 75. âyetinin mealini ver" promptuna ChatGPT 5.2 modelinin verdiği yanıt şu şekildedir:¹⁰⁸

Resim 10: Âyetteki temsil ile mümin ve kâfirin kastedildiği görüşüne yer veren tefsir içeriklerinin GPT'ye aktarılmasından sonra "Bu tefsirlerdeki açıklamalara göre Nahl sûresi-

¹⁰⁵ Kurân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali, 275.

¹⁰⁶ Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 316.

¹⁰⁷ Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerim Meâli, 941.

¹⁰⁸ Chatgpt, "Chat GPT 5.2". bk. <https://chatgpt.com/share/69d9e31d-6464-8395-a623-ea566f7335cf>

GPT 5.2. modeli tefsir verisi yüklenmediği takdirde Nahl sûresinde ilgili yerin mealini “...Hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının mülkü olan bir köle ile, katımızdan kendisine güzel bir rızık verdiğimiz ve o rızıktan gizli ve açık olarak infak eden kimse...” şeklinde yapmıştır. Burada söz konusu mukayeseyi köle ve kendisine gizli ve açık infak eden kimse olarak yansıttığı dolayısıyla âyetteki temsil ile kastedilene dair herhangi bir anlamın bulunmadığı görülmektedir. Söz konusu temsilden maksadın mümin ve kâfir olduğu görüşlerine yer veren *Câmi’u’l-beyân*’ı, *el-Keşf ve’l-beyân*’ı, *Me’âlimü’t-tenzîl* ve *ed-Dürrü’l-mensûr* tefsirlerinin içerikleri¹¹¹ yapay zekâyâ yüklendikten sonra GPT, âyetteki ilgili kısmı meale “...Hiçbir şeye gücü yetmeyen, mülkiyet hakkı bulunmayan bir köle ile, kendisine katımızdan güzel bir rızık verdiğimiz ve o rızıktan gizli ve açık infak eden kimse...” şeklinde yansıtmaktadır. Burada tespit edilen husus, tefsirlerdeki açıklamalardan hareketle, temsille mümin ve kâfirin kastedildiğine dair görüşleri tespit ettiği ancak bunu meale yansıtmadığıdır. Mezkûr temsille mümin-kâfirin kastedildiği görüşüyle birlikte Allah-putların kastedildiği görüşlerine yer veren *en-Nüket ve’l-uyûn*, *et-Tefsîrü’l-basît*, *Zâdü’l-mesîr* ve *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-azîm* tefsirlerinin içerikleri¹¹² GPT’ye aktarıldıktan sonra ise ilgi kısmı meale “...hiçbir tasarruf yetkisi olmayan aciz bir köle ile, kendisine güzel bir rızık verdiği ve o rızıktan dilediği gibi gizli ve açık infak eden hür kimseyi misal getirir...” şeklinde yansıtılmıştır. Burada da önceki aşamada olduğu gibi, tefsirlerdeki açıklamalardan hareketle âyetteki temsil ile mümin-kâfir ve Allah-putların kastedildiğini tespit ettiği; hatta tercih edilen görüşlerden birinin Allah-putlar olduğunu açıkladığı ancak bu tespit ve açıklamayı meale yansıtmadığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada tefsir alanında meal yazıcılığında görülen hata ve eksiklikler özelinde yapay zekânın yeri incelenmiştir. İlgili âyetler, rivayet ağırlıklı tefsirlerde yer alan yorum, değerlendirme ve tercihler açısından titiz bir şekilde tahlil edilmiştir. Tefsirlerde yer alan mana ve tercihlerin meallere yansıtılıp yansıtılmadığına dair değerlendirme yapılmıştır. Son olarak hem tefsir verisi yüklenmeden hem de tefsir verisi yüklenerek iki aşamalı olarak yapay zekâ ChatGPT 5.2 modelinin ilgili âyetlere yönelik meal vermesi istenmiştir. Bu minvalde elde edilen veriler ışığında ortaya çıkan tablo şu şekildedir: Hac sûresinin 29. âyeti özelinde tefsir verisi sunulmadan yapılan ilk uygulamada ChatGPT 5.2 modelinin, âyetin lafzî anlamını büyük ölçüde yansıtan; ancak bağlamsal ve rivayet temelli unsurları içermeyen bir meal ürettiği görülmüştür. İlgili tefsir metinlerinin veri olarak sunulmasının ardından “zorbaların tasallutundan korunmuş, hiç kimsenin mülkü kılınmamış, kadim/ilk mabed” şeklindeki manaları ön plana çıkardığı anlaşılmıştır. Burada ilk iki mananın korunmuş/kurtarılmış anlamlarını kapsadığını ve birbirinden bağımsız olmadıklarını vurgulamak yerinde olacaktır. Ayrıca yapay zekânın tefsirlerde görülen “tufandan korunmuş” ve “şerefli/üstün” manalarını ihmal ettiği tespit edilmiştir. Mezkûr anlamlar dışındaki eksiklikler haricinde diğer anlamları meale yansıttığı dikkate alındığında, tefsirlerde yer alan farklı rivayetleri ve yorum çeşitliliğini tespit ederek bunları meale aktarabildiğini söylemek mümkündür. ChatGPT 5.2 modelinin herhangi bir tefsir içeriği yüklenmeden En’âm sûresinin 82. âyetindeki “zulüm” kelimesini meallere lafzen yansıttığı görülmüştür. Kelimenin “şirk” manasına geldiği görüşlerine yer veren tefsir içerikleri yüklendiğinde ise bu muhtevaya vakıf olup, kelimenin “şirk” manasını ön plana çıkaran bir meal yapmıştır. Öte yandan hem şirk hem umûm anlam ifade ettiği görüşlerine yer veren tefsir içerikleri yüklendiğinde ise umûm anlamını fark etmeyip sadece şirk manası-

¹¹¹ GPT’ye yüklenen ilgili içerikler için bk. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 17/260-261; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 6/32; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 5/33; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, 5/150.

¹¹² GPT’ye yüklenen ilgili içerikler için bk. Mâverdi, *en-Nüket ve’l-uyûn*, 3/204; Vâhidî, *et-Tefsîrü’l-Basît*, 13/142-145; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 2/573; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-azîm*, 4/505.

na odaklanarak meal ürettiği tespit edilmiştir. Kevser sûresinin ilk âyeti özelinde tefsir içeriği yüklenmeden ChatGPT 5.2 modelinin âyetteki kevser kelimesini lafzî olarak tercümeyle yanıtı verdiği görülmüştür. Kelimenin ön plana çıkan “cennetteki bir nehir” ve “çok hayır” manalarını ihtiva eden tefsir verileri yüklendiğinde ise bu manaları tespit edip, metin içi açıklama olarak meale yansıtılabildiği anlaşılmıştır. Ancak tefsirlerde “çok hayır” manasının ön plana çıkarılmasına yönelik bir açıklamada bulunmadığı görülmüştür. Mezkûr manaların yanı sıra farklı yorumları içeren tefsir içerikleri yüklendiğinde ise tefsirlerde yer alan bu farklı yorumlardan bahsetmekle birlikte meal kısmında kelimeyi lafzî olarak verip, “çok hayır” manasını metin içi açıklama şeklinde yansıtmıştır. Herhangi bir tefsir içeriği yüklenmeden Nahl sûresinin 75. âyeti ile ilgili ChatGPT 5.2 modelinden meal vermesi istendiğinde âyetin lafzî çevirisini yaparak âyetteki temsilin mahiyetine dair herhangi bir açıklama yapmamıştır. Âyetteki temsil ile mümin ve kâfirin kastedildiği görüşüne yer veren tefsir içerikleri yüklendiğinde, yaptığı açıklamalardan hareketle bu görüşleri tespit ettiği ancak tespitlerini meale yansıtmayıp literal çeviriyle yetindiği görülmüştür. Âyetteki temsil ile kâfir-mümin ve Allah-put manalarının kastedildiğine yönelik tefsir verileri yüklendiğinde ise farklı yorumların olduğunu tespit edip belirtmesine rağmen aynı şekilde lafzî merkeze alan bir çeviri yapmıştır. Sonuç olarak ChatGPT 5.2 modeli özelinde, herhangi bir tefsir içeriği yüklenmediği takdirde yapay zekânın âyetlerin literal manalarını ön plana çıkararak meal verdiğini söylemek mümkündür. Farklı görüşlerin yer aldığı tefsir içerikleri yüklendiğinde ise bu görüşleri tespit etmekle birlikte yorum farklılıklarını meale yansıtmak yerine literal manayı tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Tüm bu çıkarımlardan hareketle ilmî vukufiyet gerektiren tefsir ve meal konularında dijital platformlardan biri olarak yapay zekânın sunduğu bazı sonuçların eksik ve ehline kontrol edilmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır. Bu bağlamda, rivayet tefsiri verileri yüklenildikten sonra GPT tarafından üretilen eksik içeriklerin, hata ve uydurma bilgi (halüsinasyon) kapsamında değil, daha çok veri yorumlama sınırları çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir. Nitekim yapılan incelemelerde ChatGPT 5.2 modelinin, kendisine sunulan içerikte yer almayan herhangi bir bilgiyi ekmediği tespit edilmiştir. Bununla birlikte modelin, bazı metinlerde yer alan farklı yorum ve yaklaşımları her zaman tespit edemediği ve bu sebeple zaman zaman eksik meal ürettiği görülmüştür. Buna rağmen veri yüklü olduğu halde uydurma içerik üreten yapay zekâ araçlarına göre, GPT'nin veri işleme sürecinde daha temkinli ve görece daha güvenilir sonuçlar ortaya koyduğu değerlendirilebilir. Sonuç olarak tefsir birikiminin, modern modelleme teknikleriyle yeniden ele alınması, dilin anlam çeşitliliğini dikkate alan kapsamlı ve çok yönlü bir çözümleme yaklaşımını gerekli kılmaktadır. Bu alanda yapılacak teorik ve teknik iyileştirmeler hem İslâmî ilimlerin genel seyrine hem de tefsir ve meal çalışmalarının ilmî niteliğine katkı sağlayacaktır. Dijital imkânların giderek arttığı günümüzde, yapay zekâ uygulamalarının İslâmî ilimlerin usûl ve kaideleriyle uyumlu bir şekilde biçimlendirilmesi ve bu doğrultuda özgün içeriklerin üretilmesi kaçınılmaz bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Abdaloussein, Hussein Fahim. "Comparative Analysis of AI and Human Translations of Qur'anic Legal Verses in Surah al-Ma'idah". *IJAZ ARABI: Journal of Arabic Learning* 8/1 (Şubat 2025), 262-277. <https://doi.org/10.18860/ijazarabi.V8i1.28804>
- Alrumayh, Safa. "AI and Qur'anic Interpretation: Exploring the Ethical and Epistemological Boundaries of Artificial Intelligence in Understanding the Qur'an". *Al Furqan: Jurnal Ilmu Al Quran Dan Tafsir* 8/2 (Aralık 2025), 223-239. <https://doi.org/10.58518/alfurqan.v8i2.4243>
- Kur'ân'î Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Andrean, Muhammad - Harahap, Mardian Idris. "Artificial Intelligence and Qur'anic Interpretation: A Critical Comparative Study of ChatGPT and Classical Tafsir". *Al-Fahmu Jurnal Ilmu Al-Qur'an dan Tafsir* 4/2 (Eylül 2025), 658-670. <https://doi.org/10.58363/alfahmu.v4i2.641>
- Armita, Pipin. "Mapping the Contextual Meanings of the Qur'an Using Artificial Intelligence: A Data-Driven Tafsir Approach". *Al-Mashadir: Journal of Quranic Sciences and Taf-sir* 1/1 (Temmuz 2025), 11-23.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Ferrâ. *Me'âlimü't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*. nşr. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cuma Damiriyye. 8 Cilt. Dârü Tîbe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 4. Basım, 1417/1997.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ. *Şerhu's-sünne*. thk. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Züheyr eş-Şaviş. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *el-Ba's ve'n-nüşûr*. nşr. Âmir Ahmed Haydar. Beyrut: Merke-zü'l-Hıdamât ve'l-Ebhâsü'l-Sekâfiyye, 1406/1986.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim. *Sahîhü'l-Buhârî*. nşr. Mustafa Dib el-Buga. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 5. Basım, 1414/1993.
- Cebecioğlu, Havva. *Hadîd Sûresinin 25. Âyeti Bağlamında Tefsirde Yapay Zekâ Kullanımının İmkânı*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024. <https://acikerisim.fsm.edu.tr/items/bf704f41-aa8f-4814-bf25-3c22bb05370f>
- Chatgpt. "Chat GPT 5.2". Erişim 13 Ocak 2026. <https://chatgpt.com/>
- Chatgpt. "Chat GPT 5.2". Erişim 09 Nisan 2026. <https://chatgpt.com/>
- Demirkol, Nihat - Akgün, İbrahim. "Yapay Zekâ (YZ) ile Objektif Bir Tefsir Çeşidi Mümkün Mü?" *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 44 (Aralık 2025), 65-96. <https://doi.org/10.56361/usul.1749146>
- Doğru, Abdullatif - Hacımuftuoğlu, Esra. "Tefsirde Yapay Zeka Uygulamaları: Alan Araştırması ve Chatgpt-4o, Google Gemini Advanced 1.5 Pro İle Microsoft Copilot'un Karşılaştırması". *Turkish Studies - Religion* 20/4 (Aralık 2025), 1867-1891. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.87246>
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır. *Hak Dîni Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Merve Yayınevi, 2012.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luga*. nşr. Muhammed Avvad. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Gaanoun, Kamel - Alsuhaibani, Mohammed. "Sentiment preservation in Quran translation with artificial intelligence approach: study in reputable English translation of the

- Quran". *Humanities and Social Sciences Communications* 12 (Article number: 222). <https://doi.org/10.1057/s41599-024-04181-0>
- Gelgeç, Sevim. "Yapay Zekâ Modellerinin Tefsir Tarihi Özelinde İncelenmesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (Aralık 2024), 493-519. <https://doi.org/10.33415/daad.1583578>
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dârü't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Atıyye el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Şihâbiddin Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*. nşr. Muhammed Hüseyin Şemsüddin. 9 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. nşr. Abdür-rezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422.
- Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'ân: Gerekçeli Meal-Tefsir*. çev. Mustafa İslamoğlu. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 7. Basım, 2015.
- Janabi, Mahdi Kais Abdulkarim. "Artificial Intelligence in Quranic Exegesis: A Critical Analytical Study of ChatGPT Technology". *QURANICA: International Journal of Quranic Research* 16/2 (Aralık 2024), 112-144.
- Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Mehmet Yaşar Kandemir vd. 2 Cilt. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Kara, İrfan. *Kur'ân Araştırmalarında Yapay Zekâ*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024.
- Karaalp, Cahit vd. (ed.). *Kur'ân Meâlleri: Sorunlar, Çözüm Önerileri-III -Usûl ve Üslûp Açısından Meâller -*. 2 Cilt. İstanbul: Kitap Dünyası, 2025.
- Kur'ân Yolu Meali*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2020.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddin b. Muhammed. *Mehâsinü't-te'vîl*. nşr. Muhammed Bâsil. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed. *Tefsîrü'l-Mâverdî/en-Nüket ve'l-'uyûn*. nşr. İbn Abdilmaksud. 6 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Mohd Azhar, Muhammad Hazim vd. "Ethics and Limits of Artificial Intelligence (AI) in Quranic Exegesis According to the Epistemological Framework of Islamic Knowledge". *QURANICA - International Journal of Quranic Research* 17/2 (Eylül 2025), 97-124. <https://doi.org/10.22452/quranica.vol17no2.5>
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Matbaatu İsâ'l-Bâbi'l-Hâlebî ve Şürekâhu, 1374/1955.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Meali*. çev. Ali Özek vd. Medine: Kral Fehd Mushaf Basım Kurulu, ts.
- Kur'ân-ı Kerîm Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*. çev. Mustafa Öztürk. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Râzî, Ebû Abdillah Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed. *el-Kesf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.
- Serdar, Murat vd. (ed.). *Kur'ân Meâlleri: Sorunlar, Çözüm Önerileri*. 3 Cilt. İstanbul: Kitap Dünyası, 2023.

- Serdar, Murat vd. (ed.). *Kur'ân Meâlleri: Sorunlar, Çözüm Önerileri-II -Meâllerde Metodolojik Sorunlar-*. 2 Cilt. İstanbul: Kitap Dünyası, 2024.
- Supriyadi, Tedi vd. "DEEP-AI Pedagogical Model for Strengthening Al-Qur'an Interpretation Literacy in Islamic Religious Education". *Jurnal Pendidikan Agama Islam* 22/1 (Haziran 2025), 275-294. <https://doi.org/10.14421/jpai.v22i1.11053>
- Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fîkr, ts.
- Taberânî, Ebü'l-Kasım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-ewsat*. thk. Târik b. İvazullah, Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1415/1995.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. nşr. Mahmud Muhammed Şakir. 24 Cilt. Mekke: Dârü't-Terbiye ve't-Türâs, ts.
- Ünal Şahin, Ayşenur Elif. "Dijital Beşeri Bilimlerin Kur'ân El Yazmalarına Uygulanabilirliği: Yöntemler, Uygulamalar ve Karşılaşılan Sorunlar". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 9/1 (Nisan 2025), 214-231. <https://doi.org/10.31121/tader.1643718>
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed. *et-Tefsîrü'l-Basît*. 25 Cilt. Riyad: İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi, Araştırma ve Yayın Dairesi, 1430.